

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ “ΕΡΩΦΙΛΗΝ,, ΤΟΥ ΧΟΡΤΑΤΖΗ

Α΄.

ΔΙΟΡΘΩΤΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ

Ὁ μακαρίτης Στέφανος Ξανθουδίδης μᾶς ἔδωσε τὸ κείμενον τῆς τραγωδίας τοῦ Γεωργίου Χορτάτζη¹ κατὰ τὸ δυνατόν ἀποκεκαθαρμένον κυρίως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς λαμπρᾶς διὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐκ Χανίων τῆς Κρήτης Ἀμβροσίου Γραδενίγου (Βενετία 1676) καὶ τοῦ γνωστοῦ κολοβοῦ χειρογράφου Legrand². Οὔτε ἐρμηνευτικὰ οὔτε ἄλλα σχόλια παρενέβαλεν εἰς τὴν ἐκδοσίν του ὁ Ξανθουδίδης· ἀπλῶς μετὰ τὸ κείμενον τῆς τραγωδίας ἐδημοσίευσεν γλωσσάριον αὐτῆς, δυστυχῶς οὐχὶ πλήρες. Παρατηρήσεις τινὰς εἰς τὸ κείμενον τῆς Ἐρωφίλης ἐδημοσίευσεν ὁ ἄλλοτε συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας ἑλληνικῆς μακαρίτης Στυλιανὸς Δεινάκις³. Ἀλλὰ καὶ νῦν ἔτι τὸ κείμενον τῆς Ἐρωφίλης παρέχει τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸν μελετητὴν δι’ ἀρκετὰς κριτικὰς καὶ ἐρμηνευτικὰς παρατηρήσεις, οἵαι εἶναι αἱ ὑπ’ ἐμοῦ κατωτέρω δημοσιευόμενα.

α΄) Διορθωτικά.

A 49 - 52.

*Τὸν ἥλιο καὶ τὸν οὐρανὸν, ἃ ἄστρα καὶ τὸ φεγγάρι
τῇ γῆ, ἃ ἄεροι, τὸ γαλὸ μᾶς ἔδωκεν ἢ χάρι
τοῦ Ζεῦ κεῖνα κὶ ὅποιος κοπιᾷ κ’ εἰς τὸ καλὸ σπουδάζει,
τὸν ἐμᾶντὸν του σὲ τιμὲς καὶ δόξες ἀνεβάζει.*

Νομίζω ὅτι ἀντὶ τοῦ ἐν στίχ. 51 κεῖνα, διὰ τοῦ ὁποίου μάλιστα καὶ

¹ Ἐρωφίλη, τραγωδία Γεωργίου Χορτάτζη (1600) ἐκδιδομένη ἐκ τῶν ἀρίστων πηγῶν μετ’ εἰσαγωγῆς καὶ λεξιλογίου ὑπὸ Στεφ. Ξανθουδίδου, P. D. Sakellarios Kunstdruckerei u. Verlag, Athen 1928 [Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie Nr. 9].

² Πλείονα περὶ τῆς ἐκδόσεως Γραδενίγου καὶ τοῦ χειρογράφου Legrand βλ. ἐν Εἰσαγωγῇ τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἐρωφίλης ὑπὸ Ξανθουδίδου σελ. λς’ καὶ λγ’.

³ Κρητικαὶ Μελέται 1 (1933), 98-100 καὶ Ἀθηνᾶ 30 (1918), 438-35 (1923), 244 καὶ 36 (1924), 316 κέ.

χωλαίνει μετρικῶς ὁ στίχος, πρέπει νὰ γράψωμεν *κεινοῦ*. Τοῦ Ζεῦ *κεινοῦ* = τοῦ Διὸς ἐκείνου (= τὸν ὁποῖον ὅλοι γνωρίζομεν).

A 312.

οὐδένα *πρᾶμα* ἔκαμα *δίχως* τὸν ὀρισμό σου

Γράφε: *οὐδ' ἔνα*, δεδομένου ὅτι πρόκειται περὶ δύο λέξεων. Ἄς σημειωθῇ ἡ παράλειψις τοῦ *δὲν* ἐν τῇ προτάσει.

A 327 - 330.

τὰ λόγια πὸν ἴπωθοῦσι
 μὲ τάξι ἀπὸν τς ἀγαφτικούς, τσί κορασιῶς κινουῦσι
 σιτὸν πόθο πλιὰ παρὰ ποτέ, περιτοπλιάς ἴπωμένα
 νὰ ἴναι μὲ τέχνη κι **ἄμορφιά** περίσσια συθεμένα.

Διορθῶνω: **κι ἄμορφα** περίσσια συθεμένα. Τὰ χειρόγραφα καὶ αἱ παλαιότεραι ἐκδόσεις, γράφοντα ὡς ἀνωτέρω, ἐννοοῦν παρὰ τὸ οὐσιαστ. *ἄμορφιά* τὴν πρόθεσιν *μέ*, ἢ ὁποῖα ὑπάρχει πρὸ τῆς προηγουμένης λέξεως *τέχνη*. Ὁ Ξανθοῦδίδης ἐπανεκδώσας τὸν στίχον, ὡς εὔρεν αὐτὸν εἰς τὰ κείμενα καὶ τὰ χειρόγραφα, δὲν ἐπρόσεξεν ὅτι τὸ μὲν *μέ τέχνη* προσδιορίζει τὸ ἴπωμένα, ἐνῶ τὸ *ἄμορφιά* ἀνήκει εἰς τὸ συθεμένα καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ παράλειψις πρὸ τοῦ δευτέρου οὐσιαστικοῦ τῆς προθέσεως *μέ*. Φυσικὴ θὰ ἦτο ἡ τοιαύτη παράλειψις, ἂν ἀμφοτέρω οἱ προσδιορισμοὶ ἐξηρωτῶντο ἀπὸ τῆς αὐτῆς λέξεως. Δὲν δυνάμεθα δηλ. νὰ εἴπωμεν μὲ *προσοχῇ γράφω* καὶ *ἐπιμέλεια διαβάζω*, ἀλλὰ καὶ μ' *ἐπιμέλεια* . . .

A 353 - 354.

μὰ τοῦτο ἄς τ' **ἀφήσω**,
 γιατί κινεῖς γιὰ λόγον του δὲ θὰ μιλῇ **περίσσιο**.

Γράφε: *περίσσο*. Νομίζω ὅτι ὀφείλομεν εἰς τὸ κείμενον τῆς Ἐρωφίλης ν' ἀποκαταστήσωμεν πλήρως ὁμοιοκαταληξίας τινάς, εἰς τὰς ὁποίας οὔτε τὰ χειρόγραφα, οὔτε καὶ αὐτὴ ἡ πολῦτιμος ἔκδοσις τοῦ Γραδενίγου τοῦ 1676 παρέχουν τὴν ὀρθὴν γραφήν. Δὲν πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Ἐρωφίλης δὲν ἐπρόσεξεν, ὥστε νὰ ἐπιτύχῃ ὀρθὴν ὁμοιοκαταληξίαν, ἀφοῦ ἄλλως τε τὸ πρᾶγμα ἦτο εὐκόλον εἰς αὐτόν. Βεβαίως ὁ ποιητὴς ἦτο Ρεθύμνιος καὶ εἰς τὸ ἰδιώμα τῆς δυτικῆς Κρήτης ἔγραψε τὴν τραγωδίαν του, δὲν ἐθεώρησεν ὅμως ἀνήκουστον νὰ μεταχειρισθῇ, ὅπου τῷ ἦτο ἀπόλυτος ἀνάγκη, καὶ τύπους τοῦ ἀνατολικοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος. Πιστεύω ὅθεν ὅτι ἡ γραφὴ

περίσσο τοῦ στίχ. 354 ἔμεινε καὶ εἰς τὰ χειρόγραφα καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Γραδενίγου ἐκ παραναγνώσεως ἢ ἀπροσεξίας¹.

Ἐνάλογοι εἶναι αἱ διορθώσεις, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ εἰσαγάγωμεν καὶ εἰς τοὺς ἕξῃς στίχους: Α 501, Ἰντερμ. Α 117, Πρᾶξ. Β 3 γράφει: *περίσσα*, Ἰντερμ. Α 153 γράφει *περίσσο*, Πρᾶξ. Β 136 γράφει *πλησο* καὶ ἄλλ.

Α 377.

... ἢ μοῖρά μου τοῦτα ἔχε μοῦ χάρισει

Γράφει: *τοῦτα ἔχε μου χάρισει*. Καταχωρίζω καὶ τὴν διόρθωσιν ταύτην, ἂν καὶ ὀρθογραφικὴν, διότι ἔχει καὶ συντακτικὴν σημασίαν. Ἡ ἀντωνυμία *μου* ἀνήκει συντακτικῶς εἰς τὸ *εἔχε* καὶ ὄχι εἰς τὸ *χάρισει*.

Α 469 - 470.

δὲ θέλ' ἀποκοιήσει
λόγο *μηδένα* σὲ κακὸ γιὰ σένα νὰ μιλήσῃ.

Γράφει: *μηδ' ἕνα*. Πρβλ. διόρθωσιν στίχ. Α 312.

Α 594 - 596.

κι ἄγριος ὡς θέλει νὰ ἔναι καὶ λιοντάρι,
πᾶσα κιανεὶς συμπέφτει μετὰ σένα
καὶ πεθυμᾷ πληγὴ ἀπὸ σὲ νὰ πάρῃ·

Πρέπει, νομίζω, νὰ γράψωμεν *ὄσ'* (= ὄσο), ὅπως καὶ τὸ νόημα ἀπαιτεῖ. Πρόκειται περὶ τῆς υποταγῆς τῶν πάντων εἰς τὸν Ἐρωτα. Τὸν αὐτὸν τύπον τοῦ ὄσο ἀπαντῶμεν ἐν Ἐρωφίλῃ Δ 96² καὶ ἐν Ἐρωτοκρίτῳ Β 1193:

Ἔσ' θέλ' ἄς εἴν' σκληρόκαρδος τὸ σπλάγχθος νὰ τοῦ λείπῃ,
εἰς ἔτοιες χρεῖες βρῖσκειται μὲ πόνον καὶ μὲ λύπη.

Α 639 - 647.

Τούτῃ τὴν προξενεῖα τὴν προικαμμένην
φοβοῦμαι δυνατὰ, πολλὰ τρομάσσω,

(ἀκολουθοῦν τέσσαρες στίχοι)

μὴν τὴν ἀποδεχτῆ³, μὴν πῆ φοβᾶται
τὸ βασιλεῖ πὼς θεὸς νὰ τὴν παντρέψῃ,
γιατὶ μεγάλο προᾶμ' ἐθθὺς γεννᾶται.

¹ Γνωστὸν εἶναι ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἔκδοσις τοῦ Γραδενίγου τύπους τινὰς μεταβάλλει μικρὸν, ἂν καὶ κατὰ τὰ ἄλλα διασώζει ἀλώθητον τὸ δυτικὸν κρητικὸν ἰδίωμα τῆς τραγωδίας.

² Βλ. καὶ τὰ σημειούμενα κατωτέρω εἰς τὸ χωρίον Δ 96 (σ. 244).

³ Ἡ Ἐρωφίλη.

Γραπτέον: *μὴν πὰ φοβᾶται* (= μὴν πὰ νὰ φοβᾶται, μὴν πάη νὰ φοβᾶται, μήπως φοβᾶται τὸ βασιλιά). Ἡ ἔννοια τοῦ ὅλου χωρίου: Φοβοῦμαι αὐτὴ τὴν προξενεία, . . . μήπως τὴν δεχθῆ ἡ Ἐρωφίλη, μὴν τύχη νὰ φοβᾶται γιὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ βασιλιάς θέλει νὰ τὴν παντρεύῃ.

B 299 - 301.

*συνήθιν εἶν' τῶν κορασιῶ, Πανάρετε, νὰ κλαῖσι,
ὄντα τοὶ προξενεύουσι κι ὄχι ἄλλωνῶ νὰ λέσι,
μὰ σὸ ἄστερο σὺβάζονται . . .*

Τὴν γραφὴν *ἄλλωνῶ*, τὴν ὁποῖαν ὁ Ξανθοῦδίδης ἀκολουθῶν τὸν Γραδενίγον εἰσήγαγεν εἰς τὸ κείμενον, θεωρῶ ὅλως ἀνάρμοστον. Ὁ Σάθας ἐπανεκδίδων τὸ κείμενον τῆς τραγωδίας κατὰ τὴν ἀνατύπωσιν τῆς ἐκδόσεως τοῦ Γραδενίγου τοῦ 1772¹ διορθῶν, ἔγραψεν εἰς τὸ χωρίον τοῦτο *ὄλωνῶ*. Ἡ διόρθωσις τοῦ Σάθα, οὔσα ἐπιτυχεστάτη, πρέπει νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ. Διὰ τοῦ διστίχου 299 - 300 λέγει ὁ ποιητής: Τὰ κορίτσια συνηθίζουσι, ὅταν τὰ προξενεύουσι, νὰ λέγουσι ὄχι *ὄλωνῶ* (= εἰς ὅλους)· ν' ἀποκρούουσι δηλ. ὄλων τὰς προτάσεις.

B 304.

Πήγαυε, κι ἄς μὲ καρτερῆ σὰν εἶπα, καμπόσο.

Ἐπόκειται πιθανῶς ἐνταῦθα τυπογραφικὸν σφάλμα, ἀφοῦ ἡ ἔκδοσις τοῦ Σάθα ἔχει σὲ καμπόσο (= σὲ λίγο, σὲ λίγη ὥρα).

B 521 - 527.

*κι ἂν Οὐρανὸς τὴ σήμερο βουηθὸς τοι
γιὰ χάριν του δὲ θέλει τς ἀπομείνει,
τυφλὸ καὶ σκοτεινὸ θωρῶ τὸ φῶς τοι.
Ζεῦ, τς ὀφθαλμούς σου γύρισε ἔς ἐκείνη,
'δέ τῆ λυπητερά, παρακαλῶ σε,
κ' ἐκείνον, ἀποὺ ταίρι τζιν ἐγίνῃ,
χάρι νὰ μὴν τὴ βλάψουσι τοὶ δῶσε.*

Γράφε ἐν στίχ. 527 νὰ μὴν τὸν βλάψουσι. Θὰ καταστραφῆ ἡ Ἐρωφίλη, ἂν ὁ Οὐρανὸς δὲν ἔλθῃ εἰς βοήθειάν της· τὸν Δία ἐπίσης παρακαλεῖ ὁ χορὸς νὰ λυπηθῆ τὴν Ἐρωφίλην καὶ νὰ τῆς δώσῃ χάρι νὰ μὴ βλάψουσι τὸν ἀγαπημένον της. Τὸ ἐκείνον τοῦ στίχ. 526 εἶναι ἀντικείμενον τοῦ βλάψουσι τοῦ στίχου 527· δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνδεθῆ πρὸς τὴν προστακτικὴν ἠδὲ (= ἰδὲ) τοῦ στίχ. 525, ὡς δευτέρον ἀντικείμενον αὐτῆς ('δέ τῆ κ' ἐκείνον), διότι ἐν

¹ Κ. Ν. Σάθα, Κρητικὸν Θέατρον, Ἐν Βενετίᾳ 1879, σελ. 283 κέ.

τοιαύτη περιπτώσει θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιηθῆ ἀντὶ τοῦ *τη* τὸ *αὐτήν*. Ὁ Ζεὺς λυπούμενος τὴν κόρην θὰ σώσῃ τὸν Πανάρετον, ὁ ὁποῖος, δι' ὅσων ἀνωτέρω (στίχ. 459) εἶπε, φαίνεται ὅτι σκοπεύει νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ζωὴν του.

Ὁ κῶδιξ τοῦ Μονάχου τῆς Ἐρωφίλης ἔχει ἐν στίχ. 527 *νὰ μὴν τοὺς βλάπτουσι*. Ὁ γραφεὺς τοῦ κώδικος, ὁ ὁποῖος ἦτο πολὺ ἀπρόσεκτος, ὡς ἔξ αὐτοῦ τοῦ κώδικος ἐμφαίνεται, τὸν ἐνικὸν τὸν μετέτρεψεν εἰς πληθυντικὸν *τούς*, ἀποβλέψας εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ σωτηρία ἢ βλάβη ἐκατέρου τῶν ἐραστῶν ἀντανακλᾷ εἰς ἀμφοτέρους.

Γ 372.

σὸ Ἄδη γλήγορα, σὴν κρίσι τῆ μεγάλη.

Εἰς τὸ πρῶτον ἡμιστίχιον ὑπόκειται ἀσφαλῶς τυπογραφικὸν λάθος, ἐφ' ὅσον ἡ ἔκδοσις τοῦ Σάθα ἔχει τὸ ὀρθόν:

σὸ σκότος τ' Ἄδη γλήγορα σὴν κρίσι τῆ μεγάλη.

Γ 382 - 3.

*γιατὶ ἀποδεκεῖ, ὡς θωρῶ, σᾶς εἶχε πέψει
κιανεῖς στὸν κόσμον Δαίμονας νᾶρθῆτε.*

Ὁ στίχ. 382 ὑπερενδεκασύλλαβος. Πρέπει νὰ γράψωμεν: *τί ἀποδεκεῖ ... ἢ γιατί ἀποκεῖ ... Τὸ τί ἐνταῦθα = γιατί.*

Γ 406 - 409.

*μὰ κείνο, ἀπ' ἀρετῆ καὶ πόθος μόνο
τς ὄρεξις προξενᾶ καὶ τσι καρδιᾶς τως
ζητοῦ γιαμιὰ καὶ παίγνου δίχως πόνο.
Τόσες δὲν εἶν' ζηλειὲς ἀνάμεσά τως,*

Ἡ ἀνάγκη τῆς ὁμοιοκαταληξίας τοῦ στίχου 407 (ἀνήκοντος εἰς τὴν στροφὴν 406 - 409) πρὸς τὸν 409 μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἐν τῷ στίχῳ 407 διόρθωσιν τοῦ *καρδιᾶς τως* εἰς *καρδιᾶ τως*. Τὸ τελικὸν *-ς* ἀπεβλήθη διὰ λόγους ἀνομοιωτικούς. Πβ. διόρθωσιν κατωτέρω εἰς τὸ χωρίον Δ 741.

Δ 93 - 96.

Ἀποτείνεται ὁ Σύμβουλος πρὸς τὴν Νέναν:

*Στὴν Ἐρωφίλη γύρισε ποῦρι καὶ μὴ φοβᾶσαι,
'ς τούτῃ τζι τὴν κακομοιοιὰ παρηγοριά τζι νά 'σαι,
καὶ θές τς εἰπεῖ ἀπὸ λόγου μου, πὼς τὸ θυμὸν αὐτεῖνο
τοῦ βασιλιῶ, ὡς κι ἂν εἶν' πολὺς, λογιᾶζω πὼς τοῦ σβήνω.*

Διορθώνω ἐν τῷ τελευταίῳ στίχῳ: ὅσ' *κι ἂν εἶν'* πολὺς (= ὅσο πολὺς καὶ ἂν εἶναι). Πβ. σημειώσιν εἰς Α 594 - 596.

Δὲν ἀποκλείω ὅμως ὅτι εἰς τὸ χωρίον τοῦτο καὶ τὸ Α 594 τῆς Ἐρωφίλης, ὅπως καὶ εἰς τὸ Β 1193 τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἔχομεν τὸ ἀρχαῖον ὁμοιωματικὸν ὡς, τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον σώζεται. Ἐκ τῶν φράσεων δηλ. εἰς τὰς ὁποίας τὸ ὡς τοῦτο ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ ὅσον, δι' ὃ ἀμφοτέρωτεράκις ἐν τῇ αὐτῇ φράσει ἐνηλλάσσοντο (ὅπως ἐν τῇ καὶ νῦν ἀκουομένη φράσει ὡς *κι ἂν εἶναι*, ἢ ὁποία λέγεται καὶ ὅσο *κι ἂν εἶναι*, σημαίνει δὲ ὅπως καὶ ἂν εἶναι, ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν συμβαίῃ, ὁπωσδήποτε), ἐκ τοιούτων, λέγω, φράσεων, ὅπου τὰ ὡς καὶ ὅσον ἐνηλλάσσοντο, διότι εἶχον τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἢ χρῆσις τοῦ ὡς ἐπεξετάθη καὶ εἰς ἄλλας φράσεις, ὅπου μόνον τὸ ὅσο ἦτο ἀναγκαῖον· ἐλέχθη δ' οὕτως: ὡς θέλει ἄς εἶν' *σκληρόκαρδος* (Ἐρωτόκρ. Β 1193), ὡς *κι ἂν εἶν'* πολὺς (Ἐρωφίλη Δ 96) καὶ *ἄγριος ὡς θέλει νά 'ναι καὶ λιοντάρι* (αὐτόθι Α 594). Διὰ τῆς τοιαύτης δ' ἐρμηνείας αἴρεται καὶ ἡ δυσκολία τῆς μεταβολῆς τοῦ ὅσο εἰς ὅσ'¹.

Δ 720 - 2.

*Καὶ πάλι σὰ σιμώσης **κι ἀρχινίσης**
τὰ χιόνια νὰ σκορπᾶς καὶ νὰ ζεσταίνης
τὸν κόσμον, ὅλη τὴ γῆ μ' ἄθουδς γεμίζεις,*

λέγει ὁ χορὸς πρὸς τὴν ἀκτίνα τοῦ ἡλίου. Ἐν στίχῳ 720 πρέπει νὰ γράψωμεν *ἀρχινίζης*, ὅποτε ὁ στίχος ὁμοιοκαταληκτεῖ πρὸς τὸν 722, ὡς εἶναι ἀνάγκη.

Δ 741 - 3.

*Τριγύρον σιὰ τειχιά 'χαμε τς **ὄχθροὺς** μας
κι οὐδὲ κιαμιὰ ἄλλη ὀλπίδα ἀπομένε' μας
σιτὴ μάχη τὴν πολλὴ τοῦ βασιλιοῦ μας.*

Γράφε διὰ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν πρὸς τὸν στίχον 743 *ὄχθροὺς* μας. Ἡ ἀποβολὴ τοῦ τελικοῦ -ς ὀφείλεται εἰς λόγους ἀνομοιωτικούς· πβ. τὸ ἐν κρητικῶς κειμένους, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ σημερινῷ κρητικῷ ἰδιώματι λεγόμενον: ὁ πατέρα μας, ὁ γιό μας, κλπ.

Δ 764.

*νὰ μὴ χαλάση τέτοιον **νιδόν** ἀντρωιμένο.*

Πρόκειται περὶ στίχου ἀνήκοντος εἰς χορικόν. Πρέπει ἐπομένως νὰ γράψωμεν *νιό*, διὰ νὰ γίνῃ ὁ στίχος ἐνδεκασύλλαβος, ἀφομοιούμενος κατ' εἶδος πρὸς τοὺς ἄλλους τοῦ χορικοῦ.

¹ Ὁ Ἐανθοῦ διδης ἀτόπως, νομίζω, παραβάλλει τὸ ὅσο - ὅσ' πρὸς τὸ μέσα - μέσ'. Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου βλ. Χατζιδάκι ΜΝΕ I, 249.

E 44.

σὲ μέρη τόσα μοναχὰ κ' ἔτσι σκοτεινιασμένα,
ἀπὸν ἥλιοϋ ἀκτῖνες μηδὲ φῶς δὲν ἔχουσι δοσμένα,

Γράφε χάριν τοῦ μέτρου: ἥλιου.

E 239 - 42.

Θέλου μερκοί, γεῖς βασιλιὸς πάντα μὲ καλωσύνη
κι ὄχι ποτὲ μὲ μάνιτα πᾶσα δουλειὰ νὰ κρήνη,
κι ἀπάνω ᾽ς ὄλα λείναι, πὼς πρέπει νὰ ν' γνοιασμένος,
ἀνὲν κι ἀπ' ἄλλους πεθυμᾷ νὰ στέκη ἀγαπημένος,

Γράφε, καθὼς ἀπαιτεῖ τὸ νόημα: ἀπ' ὅλους.

E 265.

Βλέπε Ἐρμηνευτικά, ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ, κατωτέρω σελ. 250 - 1.

Ἰντερμ. A 97 - 98.

Ἐγραψεν ὁ Ξανθουδίδης:

᾽ς πᾶσα γλυκὴ κι ὀνόστιμο φιλι πὸν ἀπὸ σένα πιάνω,
τὰ μέλη σὴν Παράδεισο μοῦ φαίνεται καὶ βάνω.

Τὸ χειρόγραφον τοῦ Legrand, ἡ ἔκδοσις τοῦ Γραδενίγου καὶ ἡ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτης ἔκδοσις τοῦ Σάθα γράφουν ὡς ἑξῆς τὸν στίχον:

᾽ς πᾶσα γλυκὴ κι ὀνόστιμο φιλι ἀπὸ σένα πιάνω,

παραλείπουν δηλ. τὸ ἀναφορικὸν πὸν τῆς ἐκδόσεως Ξανθουδίδου. Τὸ χειρόγραφον μάλιστα τοῦ Μονάχου ἐκτὸς τῆς παραλείψεως ταύτης ἀντικαθιστᾷ τὸ ᾽ς πᾶσα διὰ τοῦ ᾽ς κάθα, ἔχει δηλ. οὕτω:

᾽ς κάθα γλυκὴ κι ὀνόστιμο φιλι ἀπὸ σένα πιάνω.

Νομίζω ὅτι τὸ δίστιχον πρέπει ν' ἀποκαταστήσωμεν οὕτω:

᾽ς πᾶσα ὀνόστιμο φιλι ἀπ' ἀπὸ σένα πιάνω,
τὰ μέλη σὴν Παράδεισο μοῦ φαίνεται καὶ βάνω.

Ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ στίχου κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν παρέλειψεν ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ τὸ ἀπ', ἦτο δ' εὐκόλον νὰ ὑποπέσῃ εἰς τοιοῦτον σφάλμα ἕνεκα τῆς ἐπαναλήψεως ἀπ' ἀπό. Ὁ στίχος διὰ τῆς παραλείψεως ἐγένετο μετρικῶς ἐσφαλμένος, ἔχων 13 μόνον συλλαβάς. Ἄλλος ἀντιγραφεὺς τὴν ἐλαττωματικότητα ταύτην τοῦ στίχου ἐπηνώρθωσε προσθέσας τὰς λέξεις γλυκὴ κι, τὰς ὁποίας ἠνείχετο τὸ νόημα. Ὁ Ξανθουδίδης προσέθεσε μὲν τὸ ἀναφορικὸν πὸν, τὸ ὁποῖον ἀπῆτει τὸ νόημα, ἀλλὰ δὲν προσέκρουσεν εἰς τὴν παρα-

βίαισιν τοῦ μέτρου ἐν τῷ στίχῳ. Ἡ ὄλη δηλ. ἐξέλιξις τοῦ στίχου εἰς τὰ χειρόγραφα ἦτο :

- 1) ὅς πᾶσα ὀνόστιμο φιλι ἀπὸ σένα πιάνω
- 2) ὅς πᾶσα ὀνόστιμο φιλι ἀπὸ σένα πιάνω
- 3) ὅς πᾶσα γλυκὴ κιδνόστιμο φιλι ἀπὸ σένα πιάνω,

Ἰντερμ. Β 125.

μεσοβγαλμένοι ἀναστεναμοί, δάκρυα γλυκοχυμένα,

ἔγραψεν ὁ Ξανθοῦδίδης, ἀκολουθήσας τὴν γραφὴν τῆς ἐκδόσεως Γραδενίγου, ἐνῶ τὸ χειρόγραφον τοῦ Μονάχου καὶ τὸ τοῦ Legrand ἔχουν στεναγμοί, ἀντὶ δὲ τοῦ μεσοβγαλμένοι τὸ χειρόγραφον τοῦ Μονάχου ἔχει μεσοβγαμένοι. Καὶ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον μὲν ταύτην τὴν γραφὴν ἀπαιτεῖ καὶ ὁ στίχος διὰ νὰ εἶναι δεκαπεντασύλλαβος, ἀλλ' ἴσως καὶ τὸ μεσοβγαμένοι τοῦ χειρογράφου τοῦ Μονάχου πρέπει νὰ προτιμῶμεν τοῦ μεσοβγαλμένοι, διότι ἐκεῖνο, ὡς ἰδιωματικώτερον, πιθανὸν εἶναι ὅτι ἔγραψεν ὁ ποιητής¹. Τὸν ἰδιωματικώτερον τύπον, ἐφ' ὅσον διττὴ εἶναι ἡ παράδοσις τοῦ κειμένου, πρέπει νὰ προτιμῶμεν τοῦ κοινοτέρου, διότι διὰ τούτου εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ ἀντιγραφεὺς ἀντικαθίστα τὸν ἰδιωματικώτερον, ὡς ὀλιγώτερον γνωστόν. Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι ἐν ἓκ τῶν ὀλίγων, εἰς τὰ ὅποια τὸ χειρόγραφον τοῦ Μονάχου ἔσωσε τὴν ὀρθὴν γραφὴν.

β') Ἑρμηνευτικά.

Ἄλλὰ καὶ ἑρμηνευτικῶν τινῶν διασαφηνίσεων εἶπομεν ὅτι ἔχει ἀνάγκην εἰς χωρία τινὰ τὸ κείμενον τῆς Ἐρωφίλης.

Ἄφιερ. 70.

ὅς ὄρος νὰ μ' ἀνεβάσουσι ψηλὸ ποντ' Ἐλικῶνα,

(τὸ ὄρος, ἐννοεῖται). Ἡ σημασία: εἰς ὄρος νὰ μὲ ἀναβιβάσουν ὑψηλότερον ἀπὸ τὸν Ἐλικῶνα. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι θετικὸς βαθμὸς ἐπιθέτου, συν-οδευόμενος ὑπὸ ἐμπροθέτου προσδιορισμοῦ διὰ τῆς προθέσεως ἀπὸ συν-αἰτιατικῆ ἐκφερομένου καὶ τὸν δεῦτερον ὄρον τῆς συγκρίσεως ἀποτελοῦντος, ἰσοδυναμεῖ πρὸς συγκριτικὸν βαθμόν. Πβ. τὸν δημοτικὸν στίχον τοῦ ποιήματος τῆς κακῆς πεθερᾶς:

¹ Τὴν μετοχὴν *βγαμένος* καὶ *ἐβγαμένος* ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὸν Φορτουνατον (Πρόλογ. 124 καὶ Α 14) καὶ εἰς τὸν Κατξοῦρμπον (καμφοδιαν κρητικὴν ἀνέκδοτον, τὴν ἐκδοσὶν τῆς ὁποίας παρασκευάζω ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ φίλου μου κ. Νικολάου Ἀνδριώτη).

Πέρα σ' ἐκεῖνο τὸ βοννό, πού 'ναι ψηλὸ πὸ' τ' ἄλλα¹
καὶ ἐν Διηγῆσει Διγενῆ² τοὺς στίχους 2333 · 2334 :

καὶ ἔφυγεν κ' ἐπόμενα τῶρι ἠμποδισμένη,
ἀπὸ γυναικ' ἄλλη καμιὰ 'ς τὸν κόσμ' ὠνειδισμένη

Ἐνάλογος ἔκφορὰ τῆς συγκρίσεως ἐν τῇ νέα ἑλληνικῇ, δι' ἐπιθέτου δηλ. θετικοῦ βαθμοῦ, εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν τὸν θετικὸν τοῦτον βαθμὸν ἀκολουθεῖ προσδιορισμὸς διὰ τῆς προθέσεως παρὰ σὺν αἰτιατικῇ ἢ ἐπιρρήματι, ἀποτελῶν τὸν δεύτερον ὄρον τῆς συγκρίσεως.

A 217 - 18.

καλὰ κὶ ἀκόμη 'νοὺς τ' ἄλλοῦ δὲν εἶχε φανερώσει
τῶν πληγωμένω μας καρδιῶ τὴν παιδωμὴ τὴν τόση,

Ἐπόκειται ἔλξις: 'νοὺς τ' ἄλλοῦ = ἓνας τ' ἄλλοῦ. Πβ. Ἐρωφίλη A 220
κ' ἐκεῖν' ἀπού' χε πεθυμιὰ ἔκρυβε 'νοὺς τ' ἄλλοῦ μας.

A 301 - 302.

πόσα περίσσια χάρηκα νὰ γνώσῃσι δὲ μοροῦσι,
μόν' ὅσοι μέσα στὴν καρδιὰ πόθου φωτιὰ γροικοῦσι.

Τὸ μόν(ο) ἐτέθη ἀντὶ τοῦ συνηθετέρου εἰς τοιαύτας ἔκφράσεις παρὰ = εἰμὴ μόνον.

Νομίζω δ' ὅτι ἡ τοιαύτη χρῆσις τοῦ μόνο ἐκ τινος συμφυρμοῦ προῆλθεν. Ἐλέγετο δηλ. δὲ μαθαίνουν γράμματα παρὰ ὅσοι πάνε στὸ σχολειό· ὡσαύτως μαθαίνουν γράμματα μόνο ὅσοι... Ἐκ συμφυρμοῦ δὲ τῶν δύο τούτων ἔκφράσεων προῆλθε τὸ δὲ μαθαίνουν γράμματα, μόνο ὅσοι πάνε σχολειό, ἥτις φράσις εἶναι ἰσοδύναμος πρὸς τὴν πρώτην καὶ εἰς τὴν δοκίαν τὸ μόνον = παρὰ μόνον.

A 312.

Οὐδένα πρῶμα ἔκαμα δίχως τὸν ὄρισμό σου,³

Ἄς σημειωθῇ ἡ παράλειψις τοῦ ἄρνητικοῦ δέν.

A 333 - 336.

... Δὲν τυχαίνει
τῇ χάριν, ὁποῦ μιὰ φορὰ, σὰ ξεύρεις, χαρισμένη
σὸχω ἀποστὰ σὲ γνώρισα, νὰ σοῦ ξαναχαρίσω,
γιατὶ ἤθελ' ἦστον ἄπρεπο κάμωμα καὶ περισσίο·

¹ Ἄ. Ἰατριδου, Συλλογὴ δημοτικῶν ᾠσμάτων παλαιῶν καὶ νέων, Ἐν Ἀθήναις 1889, σελ. 79 καὶ G. Abbott, Songs of Modern Greece, Cambridge 1900, σελ. 80.

² S. Lambros, Collection de romans grecs en langue vulgaire et en vers, Paris 1880.

³ Ὀρθότερον: οὐδ' ἔνα.

Ἐπόκειται ἔνταῦθα σχῆμα ἔν δια δυοῖν ἄπρεπο - περίσσιο ἀντί περίσσια ἄπρεπο. Κάτωμα περίσσιο δὲν δίδει οὐδὲν λογικὸν νόημα.

A 467.

Μιά καρδιά τοῦ πόθου πληγωμένη ἢ γενικὴ τοῦ πόθου ἐπέχει θέσιν ποιητικοῦ αἰτίου σημαίνουσα ἀπὸ τὸν πόθο. Πβ. Ἐρωφίλη A 323 - 4.

... τὸ σῆθός τοι τὸ μοσκομυρισμένο
δυὸ τρεῖς φορὲς ἐκτύπησε τοῦ πόθου πληγωμένο.

Καὶ εἰς τὰ δύο ταῦτα χωρία ἢ μετοχὴ πληγωμένος, ἰσοδυναμοῦσα πρὸς τὸ οὐσιαστικὸν τραυματίας, ἠδύνατο νὰ δεχθῆ γενικὴν ὑποκειμενικὴν.

A 492.

κ' ἐμὲ πῶς μοῦ ἔναι μορετὸ μὲ δίχως τὴν κερά μου
νὰ ζιῶ στὸν κόσμον γῆ ποτὲ νὰ ἔχω τὴ λευτεριά μου;

Τὸ ποτὲ = τέλος πάντων.

A 505 - 8.

Τὸ νοῦ μου καὶ τὴ γλῶσσά μου, τὰ χέρια, τὴν ψυχὴ μου
κι ὅ,τι ἄλλο πρῶμα βρῖσκεται νὰ ἔχω στὴ μπόρεσί μου,
σοῦ τάσσω ἔς τούτη τὴ δουλειά, μὰ λόγια δὲν τυχαῖνον,
φίλοι σὰν εἴμεσταν ἐμεῖς, μέσα μας νὰ πληθαῖνον.

Ἡ σειρά τῶν λέξεων ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ στίχ. 507: μὰ λόγια δὲν τυχαῖνον νὰ πληθαῖνον μέσα μας, σὰν εἴμεσταν ἐμεῖς φίλοι. Τὸ νόημα: "Ὅταν εἴμεθα ἡμεῖς φίλοι, δὲν ταιριάζει νὰ αὐξάνωνται, νὰ εἶναι πολλοὶ οἱ μεταξύ μας λόγοι: περιτεύουν δηλ. οἱ λόγοι, οἱ ἀπευθυνόμενοι ὑπὸ φίλου πρὸς φίλον, ὅταν ὑπάρχουν τὰ ἀμοιβαῖα φιλικὰ αἰσθήματα. Τοῦ διστίχου τὸ νόημα δὲν ἦτο ἀντιληπτὸν εἰς τοὺς ἀντιγραφεῖς τοῦ χειρογράφου, δι' ὃ καὶ διεστράφησαν ὑπ' αὐτῶν οἱ στίχοι. Καὶ αὐτὸς ὁ Γραδενίγος (καὶ κατ' αὐτὸν καὶ ὁ Σάθας) ἐτύπωσεν ἔν τέλει μὲν τοῦ στίχ. 507 τυχένει, ἔν τέλει δὲ τοῦ 508 μέσα τως νὰ πληθαῖνη.

A 627.

κ' ἐκείνη τὴ χαρά, ποῦ δοκιμάζου
τοῦ πόθου πλιὰ γλυκειὰ καὶ πλιὰ δροσάτη
καὶ πλιὰ χαριτωμένη νὰ λογιάζου.

Ἡ σημασία: καὶ νὰ φανταζῶνται τὴ χαρὰ τοῦ πραγματοποιημένου πόθου ἀκόμη πιδ γλυκειὰ, πιδ δροσάτη καὶ πιδ χαριτωμένη ἀπ' ὅ,τι εἶναι στὴν πραγματικότητά.

B 55.

ποιὰν ἀπὸ τούτῃ δύνεται χαρὰ νὰ δῆ ἡ καρδιά μου;

Ἡ σημασία: ποῖαν ἄλλην ἐκτὸς αὐτῆς; Ἡ χαρὰ αὐτὴ εἶναι ἢ ἐν σίχῳ 56 μετὰ μὲ νὰ ᾿χω τὴ λευτεριά μου.

B 231 - 2.

*τὸ προᾶμαν, ἀποὺν μὴ φορὰ τοῦ ᾿λιοῦ οἱ ἀκτῖνες δοῦσι,
κουρφοῦ ἀνημπόρευτο ποτὲ δὲν εἶν' νὰ τὸ κρατοῦσι*

Ἐν τῷ σίχῳ 232 ὑπόκειται συμφυρμὸς τῶν ἐξῆς δύο ἐκφράσεων: α' ἀνημπόρευτο εἶναι νὰ μείνη κουρφοῦ = εἶναι ἀδύνατον νὰ μείνη κρυφόν· καὶ β' κουρφοῦ δὲν εἶν' νὰ τὸ κρατοῦσι = δὲν πρέπει νὰ τὸ θεωροῦν κρυφόν.¹ ματαιῶς δηλ. τὸ θεωροῦν μυστικόν, διότι αὐτὸ μόνον του φανερόνεται. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως τὸ ἀνημπόρευτο νὰ ἐτέθη προεξαγγελτικῶς, ὅποτε θὰ σημαίη: κρυφὸ—ἀδύνατον! — δὲν πρέπει νὰ τὸ θεωροῦν.

B 521 - 3.

*κι ἂν Οὐρανὸς τὴ σήμερο βονηθὸς τσι
γιὰ χάριν του δὲ θέλει τς ἀπομείνει,
τυφλὸ καὶ σκοτεινὸ θωρῶ τὸ φῶς τσι.*

Γιὰ χάριν του· πρὸς χάριν τοῦ βασιλέως, τοῦ πατρὸς τῆς Ἐρωφίλης, ὁ ὁποῖος παρὰ τοῦ Οὐρανοῦ ζητεῖ τὸν ὄλεθρον τῆς θυγατρὸς του.

Γ 262-4.

*..᾿ς τοῦτο² ᾿μαι ἀναθρεμμένο
μικρὸ παιδὶ ᾿ς ἀνάπαυες κ' εἰσὲ τιμὲς μεγάλες
κ' εἰς πλήσιες καλορριζικῆς πάντα περίσσιες ἄλλες.*

Τὸ νόημα: εἶμαι ἀναθρεμμένο... μὲ μεγάλες τιμὲς καὶ μὲ πολλὰς ἄλλες ἐξαιρετικῆς καλορριζικῆς. Ἐκ τῶν ἐπιθέτων πλήσιος καὶ περίσσιος τὸ μὲν πρῶτον ἀναφέρεται εἰς τὸ ποσόν, τὸν ἀριθμὸν, τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὸ ποιόν· περίσσια καλορριζικιά = μεγάλη εὐτυχία.

Γ 281.

Πρῶτος ἀπ' αὐτόνο· = προηγούμενος, πρεσβύτερος ἀπ' αὐτόν. Τὸ πρῶτος ἐδέχθη δεύτερον ὄρον συγκρίσεως, ἅτε ἔχον ἐν ἑαυτῷ συγκριτικὴν ἔννοιαν.

¹ Πβ. τὴν ἐκφρασην: δὲν εἶναι νὰ τοῦ μιλλῆ κανεῖς = δὲν ἀξίζει, δὲν πρέπει νὰ τοῦ ὀμιλλῆ κανεῖς.

² ἔνν. τὸ παλάτι.

Δ 643 - 4.

γιατι *εναν*, απον βλάψαι κ' εκεινος τ' απομένει,
να τότε ξαναβλάψουσι χειρότερα ανιμένοι.

Ἐναν, απον βλάψαι αντι ενας, απον τον βλάψαι. Προφανής ενταυθα η̄ ε̄λξις.

Δ 705 - 6.

Κραιε̄τε̄ τονε, στρατηγοί, κ' ε̄λᾱτε̄ μετᾱ μένα,
διπλοῦ νᾱ τοῡ αντιμέψωμε̄ τᾱ μ̄ο̄χεῑ καμωμένα.

Τὸ διπλοῦ ἐπίρρημα γενικοφανές. Πβ. Ἐρωφίλη Β 140:

γιατῑ *δνειρά* 'νᾱ τᾱ *δνειρα* κ' ο̄ι - *ε̄γνοιες* τᾱ *γεννοῦσι*
συχνά στον̄ *κουρασμένο* νοῦ, ποῡ **ξύπνου** *τυραννοῦσι*,

Δ 726 - 8.

Διαμάντε̄ καὶ ρουμπιά, μαργαριάρια,
κῑ ὅλες̄ τοὶ̄ πέτρες̄ τς̄ ἄλλες̄ **μοναχός σου**
πὼς̄ *κάνεις*, ὅλοῑ βλέπομε̄ *καθάρια*.

Ἀποτίνεται ὁ χορὸς πρὸς τὴν ἡλιακὴν ἀκτίνα, ἀλλὰ μεταχειρίζεται ἀρσενικὸν γένος (*μοναχός σου*), διότι λέγων ἀκτίνα ἐννοεῖ τὸν ἥλιον.

Ε 129.

Οὐδένα μέλη ἐσάλευγε. Τὸ *μέλη* ενταυθᾱ ἐνικοῡ ἀριθμοῡ, πιθανῶς ἐκ πληθυντικοῡ *μέληα*. Πβ. *τὰ χε̄ιλη* - *τὰ χε̄ιληα* - *τὸ ἀχε̄ιλι*, *τὰ στήθη* - *τὰ στήθηα* - *τὸ στήθη* κλπ.

Ε 183 - 4.

... ἐνοὺς̄ κορμοῡ τὰ πάθη **ἀπ' ἀκούση**
θλίβονται καὶ *πρικαινονται* τὴν *ῶρ'* ἀποῡ *θωροῦσι*,

Σχῆμα κατὰ σύνεσιν' ἀπ' ἀκούση = ὅσοι ἀκούσουν. Διὰ τοῦτο ἀκολουθεῖ πληθυντικός.

Ε 265 - 6.

Μὰ̄ δῶ̄ τὴν̄ ντροπιασμένη̄ μοῡ κῑ ἄπονη̄ θυγατέρᾱ
τί̄ *ξίζω* *θέλ'* *ἰδεῖ* *κι* *αυτὴ* *τὴ* *σήμερον* *ἡμέρα*.

Ὅπως ἔγραψεν ὁ ἐκδότης, ἔχομεν ἀνακόλουθον σχῆμα. Ὁρθότερον θὰ ἦτο ἂν ἔλεγε: *Μὰ̄ δῶ̄ ἡ ντροπιασμένη̄ μοῡ κῑ ἄπονη̄ θυγατέρᾱ . . .*, ἀλλ' ἐρησιμοποίησε τὴν αἰτιατικὴν ἀντ' ὀνομαστικῆς ὡς ἀντικείμενον ρήματος, τὸ ὁποῖον ἐσκόπει νὰ μεταχειρισθῆ, ἀλλὰ δὲν μετεχειρίσθη. Δὲν ἀποκλείεται ὁμως

τὸ χωρίον νὰ ἔχη ἀνάγκην διορθώσεως, ὁπότε θὰ γράψωμεν: *Νὰ ᾿δῶ τὴν ντροπιασμένη μου κι ἄπονη θυγατέρα.* (=Κοίτα ἐδῶ..), θέτοντες ἐν τέλει τοῦ στίχου τελείαν στιγμὴν. Ἡ μετὰ τὴν διόρθωσιν γραφὴ δικαιολογεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ἀμέσως ἀπὸ τοῦ μεθεπομένου στίχου 266, ἀρχίζει νέα σκηνή, καθ' ἣν, ὁμιλεῖ ἡ ἐρχομένη Ἐρωφίλη παρόντος καὶ τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος ἐμονολόγει εἰς τὴν προηγουμένην σκηνήν.

E 509 - 10.

*καὶ πλειότερη τὴν παιδωμὴ γὰ νὰ ᾿χω καὶ τὰ βάρη,
τὰ πάθη μου δὲν ἔχουσι νὰ μὲ σκοτώσου χάρι.*

Ἡ σημασία τοῦ στίχου 510: τὰ πάθη μου δὲν μοῦ κάνουν τὴν χάριν νὰ μὲ σκοτώσουν.

E 601.

Νὰ ζῆ ᾿ναι κρῖμα ἀλύπητος στὸν κόσμον πλὸ μίαν ὥρα,

Ὁ στίχος σημαίνει: Εἶναι κρῖμα νὰ ζῆ τοῦ λοιποῦ τις ἀλύπητος, ἔστω καὶ μίαν ὥραν.

Ἰντερμ. A 7-8.

*τόσα ᾿χαμεν ἀντίδικη τὴν Τύχη, ἀπ' ὅλοι δμάδι
κάτω μὲ τόση μας ντροπὴ μᾶς ἔρριξε στὸν Ἄδη,*

Ἀνακόλουθον σχῆμα. Θὰ ἀνέμενέ τις εἰς τὸν στίχον 8 παθητικὴν σύνταξιν.

Ἰντερμ. A 86.

*καὶ τοῦτος ὅλος ἄμορφος ὁ τόπος ὁ δικός μου
ἄμορφος = ὁ ἄμορφος.* Ὑπόκειται ἀπλοποίησις τοῦ διπλοῦ ο.

Ἰντερμ. A 91-2.

*... δὲν εἶχα πεθυμήσει
κορώνα στὸ κεφάλι μου ποτὲ νὰ τὸ στολίση'*

Ἡ διατύπωσις ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἰδιόρρυθμος. Ἀνέμενέ τις: *κορώνα τὸ κεφάλι μου ποτὲ νὰ μοῦ στολίση*, οὕτω δ' ἔχουν καὶ τὸ χειρόγραφον Legrand καὶ ὁ κῶδιξ τοῦ Μονάχου. Ἀλλὰ τὸ νόημα τοῦ διστίχου, κατὰ τὴν γραφὴν τῆς ἐκδόσεως Γραδενίγου, ἦν ἀκολουθεῖ ὁ Ξανθοῦδίδης, εἶναι τοῦτο: δὲν θὰ πεθυμοῦσα κορώνα στὸ κεφάλι μου, γιὰ νὰ τὸ στολίση. Τὸ *νὰ τὸ στολίση* δηλ. δὲν ἐξαρτάται ἐκ τοῦ *εἶχα πεθυμήσει*, ἀλλ' ἀποτελεῖ τελικὴν πρότασιν. Προτιμότερον θὰ ἦτο, ἂν ὁ ἐκδότης ἔγραφεν ἀκολουθῶν τὰ χειρόγραφα Legrand καὶ Μονάχου.

Β΄.

ΤΑ ΧΟΡΙΚΑ ΤΗΣ ΕΡΩΦΙΑΗΣ

Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τῶν εἰς τὴν Ἐρωφίλην τοῦ Χορτάτζη μελετημάτων μου προτίθεται νὰ ἀναλύσω τὰ τέσσαρα τῆς τραγωδίας ταύτης χορικά, τῶν ὁποίων ἕκαστον εὐρηται εἰς τὸ τέλος κάθε μιᾶς ἐκ τῶν τεσσάρων πρώτων πράξεων αὐτῆς· ἔπειτα νὰ καταχωρίσω τὰς ἐπὶ τῶν χορικῶν τούτων καλολογικὰς παρατηρήσεις μου· ἐν τέλει δὲ νὰ ἐξετάσω τὰ χορικά ταῦτα ἀπὸ ἀπόψεως μετρικῆς.

Πρῶτον χορικόν.

Τὸ ἐξῆς εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ περιεχόμενον τοῦ πρώτου χορικοῦ. Ἀποτελεῖ τοῦτο προσλαλιὰν πρὸς τὸν Ἔρωτα. Διατυπώνει ἐν ἀρχῇ τὴν πίστιν του ὁ χορὸς ὅτι ὁ Ἔρως κατοικεῖ «στοὺς πλάι μεγάλους κι ὄμορφους λογισμούς», ἔπειδὴ μισεῖ τοὺς ταπεινοὺς. Ἐξύψωσις αὕτη τοῦ ἐρωτικοῦ συναισθήματος. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον ὑψηλὸν συναίσθημα ὁ ἔρως· ἔχει καὶ τόσην ἰσχύν, συνδυασμένην πάντοτε μὲ χάριν, ὥστε αἰείποτε νὰ ἐξέρχεται νικητῆς κατὰ τοὺς ἀγῶνάς του. Τὰ «βρόχια» τοῦ ἔρωτος εἶναι τόσον «γλυκά», ὥστε πάντοτε εἶναι εὐχαριστημένος ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐμπλέκεται εἰς αὐτά. Καὶ ὁ περισσότερον ἄγριος ὑποτάσσεται εἰς αὐτὸν καὶ «πεθυμᾷ πληγὴ ἀπ' αὐτὸν νὰ πάρῃ». Δὲν ἔχει δὲ μόνον ἰδιαιτέραν προτίμησιν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ὁ ἔρως. Τὰ βέλη του, ὅταν θελήσῃ, θαρραλέα ἀναβαίνουν εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ πληγώνουν καὶ αὐτὴν τὴν καρδίαν τοῦ μεγάλου Διός. Καὶ τόσος εἶναι ὁ πόνος, τὸν ὁποῖον αἰσθάνεται ὁ πατὴρ τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν θεῶν, ὥστε χωρὶς νὰ καθυστερήσῃ «ἀφήνει τὸ θρόνι του» καὶ μὲ ἀλλαγμένην «πρόσοψι» καταβαίνει κάτω εἰς τὴν γῆν. Ὡστε ὁ Ἔρως εἶναι ἐκεῖνος, εἰς τὸν ὁποῖον οὐδ' αὐτὸς ὁ Ζεὺς ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀντισταθῇ. Ὁ Ἔρως ἀκόμη εἶναι ἐκεῖνος, πρὸς χάριν τοῦ ὁποῖου «ὁ γιालὸς μὲς στὸ καυκί του στέκει, ἡ γῆ δὲν γυρίζει καὶ ὁ οὐρανὸς ἀκολουθεῖ τὴν καθωρισμένην τροχίαν του. Κάθε «φύτρο» πρρασινίζει ἐξ αἰτίας τοῦ υἱοῦ τῆς Ἀφροδίτης, κάθε δένδρον «πληθαίνει καὶ ξαπλώνει κι ἀθούς καὶ πωρικά μᾶσε χαρίζει». Εἰς ὁλόκληρον τὴν φύσιν δεσπόζει τοῦ ἔρωτος ἡ δύναμις. Καὶ τὰ ἀγριώτερα ζῶα πού ζοῦν εἰς τὰ δάση καὶ τὰ ψάρια ἀκόμη ἔχουν δοκιμάσει τὴν δύναμιν του. Τοποθετεῖ κατόπιν ὁ ποιητὴς τὴν κατοικίαν τοῦ ἔρωτος, ποῦ ἄλλοῦ; εἰς τὰ μάτια τῶν γυναικῶν· λαμβάνει δ' ὁ τελευταῖος οὗτος τὴν δύναμιν του ἀπὸ τὰ «χιονᾶτα καὶ ὄμορφα» πρόσωπά των. Δὲν μένει ὅμως μονίμως ἐκεῖ. Πότε τὸν εὐρίσκεις εἰς τὰ «χρουσωμένα» μαλλιά των, πότε εἰς τ' «ἀσημένια καὶ δροσερά» των στήθη καὶ πότε πάλιν εἰς τὰ «κοραλλένια καὶ γλυκά» των χεῖλη. Εἶναι χαϊρέκακος ὁ Ἔρως. Τοῦ ἀρέσει νὰ βλέπῃ τὰ ἀνθρώπινα μέλη μαραμμένα καὶ ταπεινά

καὶ «ἀνακλαημένα» τὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων, ὥστε νὰ ἔχουν κατόπιν κάθε δικαίωμα ὅσοι ἄνθρωποι κλαίουσιν «γὰ κόρης ὁμορφιά» νὰ τὸν ὀνομάζουσιν «περίσσια ἀδικοκρίτη» καὶ νὰ δύνανται ὅσῃν χαρὰν πόθου δοκιμάζουσιν νὰ τὴν θεωροῦν ἀκόμη περισσότερον «γλυκειά, δροσάτη καὶ χαριτωμένη» ἀπ' ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι. Ἐρωσ, φυσικὸν ἦτο, λέγει ὁ χορὸς, νὰ γεμίσῃ τὴν καρδίαν τοῦ Παναρέτου μὲ καημοὺς τόσους, ὥστε μὲ ταπεινότητα νὰ περιπατῇ. Ὁ Πανάρετος ὑπηρετήσῃ τὸν Ἐρωτα καὶ διὰ τοῦτο ἔλαβεν ἀξίαν πληρωμὴν. Καὶ ἡ πληρωμὴ αὕτη εἶναι ἡ ἀγάπη τῆς Ἐρωφίλης. Παρακαλεῖ λοιπὸν ὁ χορὸς τὸν Ἐρωτα νὰ ἐκδιώξῃ μακρὰν ἀπὸ τὸν Πανάρετον καὶ τὴν Ἐρωφίλην κάθε κίνδυνον. Καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παρακινεῖ τὸν χορὸν εἰς τοιαύτας σκέψεις, εἶναι τὸ ὅτι τρομάζει διὰ κάποιαν «προξενειά», ποὺ κάνουν εἰς τὴν Ἐρωφίλην, μήπως αὕτη ἀποδεχθῇ τὸν γάμον, ὅποτε μεγάλα πράγματα πρόκειται νὰ συμβοῦν. Δῶσε εἰς αὐτὸν δύναμιν, παρακαλεῖ ὁ χορὸς, νὰ μεταστρέψῃ αὐτὴν τὴν κακὴν σύμπτωσιν καὶ νὰ μὴ παρουσιασθῇ εἰς αὐτὸν καμμία πλέον δυσκολία.

Ἄς ἀνακεφαλαιώσωμεν μὲ συντομίαν τὴν σειρὰν τῶν σκέψεων τοῦ ποιητοῦ εἰς τὸ πρῶτον χορικόν. Εἶναι πλήρης χάριτος ἡ δύναμις τοῦ Ἐρωτος (στ. 585 - 596) καὶ τόσον μεγάλη, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ Ζεὺς δὲν εἶναι ἀμέτοχος τῶν συνεπειῶν τῆς (- 605). Εἶναι ὁ ἔρωσ ἡ πηγὴ τῆς ἁρμονίας καὶ τῆς τάξεως ἐν τῇ φύσει (- 611). Καὶ τὰ ἄγρια ζῷα καὶ τὰ ψάρια αἰσθάνονται τὴν δύναμίν του (- 614). Ἡ ἔδρα του εἶναι εἰς τὰ μάτια τῶν γυναικῶν, ἀντλεῖ δὲ τὴν δύναμίν του ἀπὸ τὴν ὠραιότητά των. Ἀλλὰ κάθε τόσον μεταλλάσσει θέσιν, πετῶν εἰς τὰ ὠραῖα μέλη τοῦ σώματός των, τὰ ὁποῖα τοῦ ἀρέσουν νὰ τὰ βλέπῃ μαραμμένα, ὥστε νὰ δικαιοῦνται οἱ ἄνθρωποι νὰ τὸν χαρακτηρίζουσιν ἀδικον (- 629). Ἐρωσ ἠξίωσας τὸν Πανάρετον, λέγει ὁ χορὸς, νὰ εὖρη τόσον πολῦτιμον θησαυρὸν (τὴν ἀγάπην τῆς Ἐρωφίλης), ἀπομάκρυνε κάθε κίνδυνον ἀπὸ κοντά των, διότι φοβοῦμαι μήπως ἡ Ἐρωφίλη δεχθῇ τὸν γάμον, τὸν ὁποῖον ἐπιφυλάσσει εἰς αὐτὴν ὁ πατήρ τῆς (- 651).

Ἀρχίζει δηλ. ὁ χορὸς ἀπὸ γενικῶν σκέψεων περὶ τῆς δυνάμεως, τῆς κατοικίας καὶ τῶν ὀδυνηρῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ ἔρωτος καὶ ἔρχεται κατόπιν εἰς τὰ μερικώτερα, εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Παναρέτου καὶ τῆς Ἐρωφίλης.

Δεύτερον χορικόν.

Καὶ τὸ μὲν πρῶτον χορικόν εἶναι κατὰ τ' ἀνωτέρω προσλαλιὰ τοῦ Ἐρωτος ὑπὸ τοῦ χοροῦ, τὸ δὲ δεύτερον τοῦ Διός. Μόνον ἐν τέλει τοῦ α' χορικοῦ διατυπώνεται ἡ πρὸς τὸν Δία ἐπικλήσις τοῦ χοροῦ νὰ προστατεύσῃ τὸ ἐρωτευμένον ζεῦγος. Καὶ ἔχει ἀνάγκην προστασίας ὁ Πανάρετος καὶ ἡ Ἐρωφίλη, ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς, σκληρὸς καὶ ὑπερήφανος καθὼς εἶναι, σκοπεύει κατ' ἀπάνθρωπον τρόπον νὰ τοὺς τιμωρήσῃ. Ἐν μέσῳ τούτων τῶν περιστατικῶν τοῦ δράματος

ἀρχίζει τὸ δευτερον χορικόν. Πόσον «καλορρίζικη καὶ χαριτωμένη» ἦτον ἄλλοτε τῶν ἀνθρώπων ἢ τύχη! Τότε ἀφθόνως παρήγεν ἡ γῆ. Οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶχον ἀνάγκην ἔξουσιῶν, ἔξοπλισμῶν καὶ πολέμων. Ἡ γῆ εἰς ὄλους ἀνῆκε καὶ ὁ αἶων «χρυσὸς» ὠνομάζετο. Τὴν ὑπερηφάνειαν δὲν ἀπῆντα τις τότε ἐπὶ τῆς γῆς· εὐρίσκετο κάτω εἰς τὸν Ἄδην. Μόνον τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν εὐφροσύνην εἶχαν γνωρίσει οἱ ἄνθρωποι. Καὶ δὲν ἔχαιρε μόνον ἡ νεότης, ἀλλὰ καὶ οἱ γέροντες ἀκόμη. Εὐτυχισμένη ἦτον ἡ κόρη, ἡ ὁποία εἶχε χαρίσει τὸν λογισμόν της εἰς ἓνα νέον· «λεύτερη καὶ λυτὴ ἀπὸ πᾶσα δέσι | ταίρι ἔμμενε ζιμιὸ τ' ἀγαφτικοῦ τση». | Ὅ,τι ἐπεθύμει τις τὸ ἐξήτει καὶ τὸ ἐλάμβανε. Τὸ «δοξάρι τοῦ Πόθου» ἦτο «ἀπὸ δροσιῆς κι ἀνάπαφες γεμαῖο». Ἐφ' ὅτου ὅμως — κατηραμένη ὥρα! — ἐφάνη εἰς τὸν κόσμον ἡ Ὑπερηφάνεια, τὰ μάτια «βρῦσες τῶν κλαημάτω» γίνονται. Αὕτη προκαλεῖ τὴν δυστυχίαν τῶν ἀνθρώπων. Χωρίζει τὴν γῆν, δημιουργεῖ διαφορὰς καὶ ἀγῶνας μεταξύ των. Ὑποδουλώνει τὴν ἐλευθερίαν, ματαιώνει πᾶσαν εὐτυχίαν, ἡ ὁποία ἔχει ὡς πηγὴν της τὸν ἔρωτα. «Ζηλειῆς καὶ πάθη σπέρνει».

Καὶ εἰς τὸ χορικόν τοῦτο, ἀφοῦ ὁ χορὸς ἀρκετὰ ἠσχολήθη μὲ γενικωτέρας σκέψεις ἀφορώσας εἰς τὴν εὐτυχίαν, ἡ ὁποία ἐβασίλευε κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος, ἔρχεται εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ ἔρωτευμένου ζεύγους. Ἡ ὑπερηφάνεια εἶναι κυρία τοῦ λογισμοῦ τοῦ βασιλέως, θὰ σκορπίση «σύγχυσι, ἀναμιγῆ καὶ πρίκα», διότι ὁ βασιλεὺς θὰ θελήσῃ νὰ ὑπανδρεύσῃ τὴν κόρην τοῦ μὲ πρόσωπον οὐδόλως εἰς αὐτὴν συμπαθῆς προφητεύει ἀκόμη ὁ χορὸς, ὅτι ἂν ὁ Θεὸς δὲν τὴν βοηθήσῃ, «τυφλὸ καὶ σκοτεινὸ» βλέπει «τὸ φῶς τση». Παρακαλεῖ ὡς ἐκ τούτου τὸν Δία νὰ στρέψῃ τὸ βλέμμα του πρὸς τοὺς ἔρωτευμένους καὶ νὰ φροντίσῃ ν' ἀποτρέψῃ ἀπ' αὐτῶν πάντα κίνδυνον.

Ἄς ἀνακεφαλαιώσωμεν τὴν πορείαν τῶν σκέψεων τοῦ ποιητοῦ εἰς τὸ δευτερον τοῦτο χορικόν. Ἀρχίζει διὰ χαρακτηρισμοῦ τοῦ «χρυσοῦ καιροῦ». Ἀφθονία ὑπῆρχε τῶν καρπῶν τῆς γῆς (467 - 472). Ἐλλειψις ἔξουσίας καὶ πολέμων (- 475). Κοινοκτημοσύνη καὶ ἀπουσία τῆς ὑπερηφανείας (- 484). Γενικὴ ἡ εὐτυχία τῶν ἀνθρώπων (- 490). Ἐλευθερία ἐβασίλευεν εἰς τὰ ζητήματα τοῦ ἔρωτος. Ὁ ἔρως μόνος ἔφερε τὴν εὐτυχίαν εἰς τοὺς θνητοὺς (- 502). Ἡ δυστυχία παρουσιάζεται μὲ τὴν ἔλευσιν τῆς ὑπερηφανείας ἀπὸ τὸν Ἄδην (- 508). Καταλέγει τὰ δεινὰ τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὴν ὑπερηφάνειαν (- 514). Αὕτη καὶ τώρα κυβερνεῖ τὸν βασιλέα καὶ ὁδηγεῖ αὐτὸν εἰς τὰς πράξεις του. Καὶ ἂν ὁ Οὐρανὸς καὶ ὁ Ζεὺς δὲν βοηθήσουν τὴν Ἐρωφίλην, εἶναι κατεστραμμένη (- 525).

Ὅπως καὶ εἰς τὸ πρῶτον χορικόν, μὲ γενικὰς σκέψεις ἀπασχολεῖται ὁ χορὸς ἐν ἀρχῇ τῆς φθῆς του· ὁμιλεῖ περὶ τοῦ παλαιοῦ καλοῦ καιροῦ καὶ μόνον ἐν τέλει (στίχ. 515) ἔρχεται εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Ἐρωφίλης καὶ τοῦ βασιλέως πατρός της.

Τρίτον χορικόν.

Εἰς τὸ χορικὸν τοῦτο, λαμβάνων ἀφορμὴν ὁ χορὸς ἀπὸ τοὺς ὑπερηφάνους λόγους τοῦ βασιλέως Φιλογόνου, τοὺς ἐν στίχ. 347 κέ. τῆς τρίτης πράξεως¹, θίγει τὸ ζήτημα τῆς πλεονεξίας καὶ τῆς φιλοδοξίας, αἱ ὁποῖαι τόσων κακῶν εἶναι πρόξενοι. Καὶ διὰ τὰς δύο πολλὰ «κορμιά νεκρὰ ἴπομεινα» εἰς πολέμους καὶ φιλονεικίας, αἱ ὁποῖαι ἕξ αἰτίας των προεκλήθησαν. Ἐξ αὐτῶν τοιαῦτα κακὰ φέρουν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, δικαιολογημένη εἶναι ἡ εὐχὴ, τὴν ὁποῖαν διατυπώνει ὁ χορὸς: «Στὸν Ἄδην νὰ βουλήσῃ» τὸ ὄνομά των καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ μὴ παρουσιασθῶν πλέον ἐπάνω εἰς τὴν γῆν διὰ νὰ βασανίσουν τὸ ἀνθρώπινον γένος. Καὶ τοὺς στέλλει ὁ χορὸς εἰς τὸν Ἄδην, διότι — δὲν ἔχει καμμίαν ἀμφιβολίαν — ἀπ' ἐκεῖ ἔλκουν τὴν καταγωγὴν· κανεὶς δαίμων θὰ τοὺς ἔστειλεν εἰς τὴν γῆν. Οὔτε τὴν δικαιοσύνην γνωρίζουν, οὔτε τὴν συμπάθειαν, οὔτε τὸ ὄραϊον, οὔτε τὸ ὄρθον. Οἱ ἀνθρώποι ἕξ αἰτίας των κάθε ἀνάπαυσιν ἀπώλεσαν. Μόνη των φροντίς εἶναι πῶς ὁ ἀδελφὸς θὰ ἐξολοθρευθῆ τὸν ἀδελφόν, πῶς ὁ φίλος τὸν φίλον. Ἐξ αἰτίας τῆς πλεονεξίας καὶ φιλοχρηματίας καὶ αὐτὰ «τοῦ πόθου τὰ χαρίσματα χαλοῦνται» καὶ δυστυχία μαστίζει τοὺς ἔρωτευμένους. Ἐξ αὐτῶν ἀρκετὰ εἶπεν ὁ χορὸς διὰ τὴν «ἀχορταγὰ τοῦ πλοῦτου», ἔρχεται καὶ εἰς τὴν «φτωχεῖα». Χαριτωμένην τὴν ὀνομάζει. Αὐτὴ γεμάτη καλωσύνην προσκαλεῖ εἰς τὴν κλίνην τῆς «τὸν ὕπνο νὰ σιμώσῃ», πού εἶναι ἡ εὐτυχία τῶν ἔρωτευμένων. Δὲν εἶναι ἀλλαξονοικοὶ οἱ πτωχοὶ· προσπαθοῦν νὰ ἀποκτήσουν καὶ ἀποκτοῦν εὐκόλως ἐκεῖνο μόνον, τὸ ὁποῖον ἔχει σέσιν μὲ τὴν ἀρετήν. Δὲν εἶναι τόσον ὑπερήφανοι, ὥστε νὰ ἐπιθυμοῦν πολέμους μεταξὺ των. Ἐπειδὴ εἶναι ταπεινόφρονες, οὐδεμία ἀνάγκη νὰ δεσμεύεται ἡ γλῶσσά των, ἀλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θέλουν, ἐλευθέρως τὸ ζητοῦν. Καὶ μὲ τὰς σκέψεις αὐτὰς πάλιν ἐνθυμεῖται τὸν πλοῦτον ὁ χορὸς. Ποῖος ἕξ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι λατρεύουν τὸν πλοῦτον, δὲν γίνεται καὶ τῶν ἰδικῶν του καὶ τῶν ξένων ἐχθρὸς «λυσσασμένος»; Εἶναι δυνατόν εἰς φιλάργυρος νὰ μείνῃ ποτὲ ἱκανοποιημένος; Καὶ ὁ «Ὀθρανὸς» ἀκόμη θυμώνει ἐναντίον του καὶ συχνὰ τὸν τιμωρεῖ. Καὶ ὁ μεγαλύτερος πλοῦτος χάνεται μὲ τὸν θάνατον. Ἀλλὰ καὶ ζῶν ὁ πλούσιος ὑποφέρει· τὰ μάτια του γίνονται «κλαημάτω βρῦσες».

Καὶ τώρα, ἀφοῦ ἀρκετὰ μᾶς εἶπεν διὰ τὴν πτωχείαν καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἐνθυμεῖται καὶ τὸν Φιλόγονον. Καὶ τούτου τὰ ἁμαρτήματα θὰ τοῦ τὰ πληρώσουν «οἱ οὐρανοί». «Γλήγορα παιδωμὴ θὲ νὰ τοῦ πέψου». Ὁ πλοῦτος εἰς τίποτε δὲν θὰ τὸν ὠφελήσῃ. Ἀλλὰ τρομάζει τὸν χορὸν ὁ κίνδυνος τῆς Ἐρωφίλης· καὶ δι' αὐτὸ «κλάηματα περίσσια κυματοῦσι». Εὐχεται δ' ἐν

¹ Τούτῃ [= ἡ ἀποκοτιὰ] κ' ἐμένα βασιλιὸ μ' ἔκαμε, τούτῃ μόνο | μ' ἄξιωσε κ' εἰς τὴν κεφαλὴν στέμμα χροῦσὸ σηκῶνα, |

τέλει νὰ στρέψη ὁ Ζεὺς «λυπητερά τὰ μάτια του» εἰς τὰς παρακλήσεις του καὶ νὰ ἀποτρέψη ἀπὸ τὸν οἶκον τοῦ βασιλέως, ὅσα φοβεῖται ἡ ψυχὴ του.

Ἄς ἀνακεφαλαιώσωμεν συντόμως καὶ τὴν ἐν τῷ χορικῷ τούτῳ πορείαν τῆς σκέψεως τοῦ ποιητοῦ.

Ἡ πλεονεξία καὶ ἡ φιλοδοξία εἶναι αἰτίαι πολλῶν πολέμων (373 - 378). Εὐχεται ὁ χορὸς νὰ καταβαρῶνται εἰς τὸν Ἄδην, ὁπόθεν ἀσφαλῶς ἦλθον, διότι εἶναι ἐχθροὶ τῆς οἰκογενειακῆς γαλήνης, τῆς φιλίας καὶ τοῦ ἔρωτος (-396). Ἡ πτωχεία εἶναι φίλη τοῦ ἐν γαλήνῃ ὕπνου καὶ τοῦ ἔρωτος, τῆς ταπεινοφροσύνης, τῆς δλιγαρκείας. Ἀπὸ τὴν πτωχείαν λείπει ὁ φθόνος· καλωσύνη καὶ ἀγάπη βασιλεύουν (- 414). Ὁ πλοῦτος ὅλους τοὺς ξεαγριώνει, γεννᾷ τὴν ἀπληστίαν, ἀλλ' ὅλα διὰ τοῦ θανάτου ἀποδεικνύονται μάταια (- 426). Καὶ διὰ τοὺς ζῶντας εἶναι ὁ πλοῦτος ἀφορμὴ δυστυχίας (- 429). Προβλέπει κατόπιν ὁ χορὸς ὅτι οἱ θεοὶ θὰ τιμωρήσουν τὸν Φιλόγονον (- 438). Κινδυνεύει καὶ ἡ Ἐρωφίλη καὶ ἐπικαλεῖται τὴν βοήθειαν τοῦ Διός.

Ὅπως καὶ εἰς τὰ προηγούμενα χορικά, πρῶτον γενικὰς σκέψεις ἐκφράζει ὁ ποιητὴς καὶ ἐν τέλει μόνον εἰδικεύει αὐτὰς ἐπιστρέφων εἰς τὸν βασιλέα Φιλόγονον, ὁ ὁποῖος τοῦ ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὰς ἄνω γενικὰς σκέψεις.

Τέταρτον χορικόν.

Καὶ ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸ τελευταῖον χορικόν, τὸ ὁποῖον εἶναι ὠραιότατον.

Ὁ Πανάρετος κατὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Φιλογόνου πρόκειται νὰ τιμωρηθῆ διὰ θανάτου. Αὐτὸς εἶναι ὅμως ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔσωσε τὴν χώραν ἀπὸ τὴν ὑποδούλωσιν εἰς τοὺς ἐχθρούς. Καὶ εἰς τὰ κατορθώματα ἐκεῖνα τοῦ Παναρέτου μάρτυς ἀψευδῆς ἦτον ὁ Ἥλιος. Αὐτὸν ἐνθυμεῖται εἰς τὸ χορικόν του ὁ χορὸς.

Ἀρχίζει προσφωνῶν τὴν «χαριτωμένη ἀκτίνα τ' οὐρανοῦ». Ἡ «πορπατηξιά» της στολίζει πανταχοῦ τὸν οὐρανόν. Ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν ἔχωμεν τὴν εὐτυχίαν νὰ βλέπωμεν τὴν «θωριά» της, αὐτὴ εἶναι ἡ ποτίζουσα τὴν γῆν μὲ βροχὰς καὶ χιόνια πρὸς τὸ καλὸν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Καὶ ὅταν πάλιν διαλυθοῦν τὰ χιόνια, τὰ ἄνθη καὶ οἱ καρποὶ αὐξάνονται καὶ ὀριμάζουν τὰ ὀπωρικά. Ὁ ἥλιος εἶναι καὶ τῶν πολυτίμων πετραδιῶν ὁ δημιουργός. Ὅσα ἐπὶ τῆς γῆς εὐρίσκονται καὶ ἐκεῖνα ἀκόμη, τὰ ὁποῖα δὲν βλέπει τὸ φῶς του, ὅλα τρέφονται ἀπ' ἐκεῖνον. Ἐνθυμεῖται ὁ χορὸς «τοῦ περασμένου καιροῦ τὰ πάθη», τοὺς ποταμούς, οἱ ὁποῖοι «ἐκνυμάτιζαν αἵματα». Οἱ ἐχθροὶ ἦσαν περίεξ τῶν τειχῶν ἐστρατοπεδευμένοι. Οὐδεμία ἔμενεν ἐλπίς. Ἄλλ' ἡ χάρι τοῦ Θεοῦ ἐβοήθησε «κ' ἐνοῦ μας στρατηγοῦ χερ' ἀντρωμένη» — ἀποφεύγει νὰ κατονομάσῃ τὸν βοηθῆσαντα, τὸν Πανάρετον—προεφύλαξε τὴν χώραν ἀπὸ τὴν ὑποδούλωσιν. Ἄλλ' ἐνῶ ἡμᾶς ἠλευθέρωσεν, ἐκεῖνος «τς ἐρωτιάς σκιάβος»

ἔγινε καὶ ἠγάπησε τὴν Ἐρωφίλην. Ὅλ' αὐτὰ δὲν τὰ ἀγνοεῖ ὁ Ἥλιος. Καὶ ἰδοὺ! αὐτὸς τῆς χώρας μας ὁ σωτὴρ «καδενωμένους» εἶναι καὶ «θάνατο ἀνιμένει». Ἥλιε, τοῦ λέγει ὁ χορὸς, ἄς σκοτεινιασῇ τὸ φῶς σου ἢ στεῖλῃ το εἰς ἄλλα μέρη. Ἄς σὲ καλύψῃ «νέφος σκοτεινιασμένο»: «ἀστροπελέκι ἄς πέσῃ θυμωμένο», τὸ ὁποῖον νὰ καταστρέψῃ τὸ παλάτι. Ἴσως τότε τρομάξῃ ὁ βασιλεὺς καὶ μεταβάλλῃ γνώμην. Δὲν εἶναι σπανία ἢ συνήθεια τῶν δυστυχισμένων ἡρώων τῶν θεατρικῶν ἔργων, παλαιῶν καὶ νέων, νὰ ζητοῦν καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως νὰ συμμερισθοῦν τὰ πάθη των. Προχειρῶς ὑπενθυμίζω τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους ἀπηλλισμένος πλέον ὁ Γύπαρις εἰς τὸ δμῶνυμον ποιμενικὸν εἰδύλλιον καὶ ἔτοιμος νὰ αυτοκτονήσῃ ἀπευθύνει εἰς τὴν πέριξ ἑαυτοῦ φύσιν καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸν Ἥλιον¹.

Ἄν συντόμως ἀνακεφαλαιώσωμεν τὸ περιεχόμενον καὶ τοῦ τελευταίου τούτου χορικοῦ, θὰ ἴδωμεν ὅτι ὁ χορὸς ἀρχίζει μὲ ὕμνον τοῦ Ἥλιου, καταλέγων τὰ πολλὰ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εὐεργετήματά του (711 - 734). Τὸν αὐτὸν Ἥλιον ἔχει μάρτυρα εἰς τὰς δυστυχίας τῆς χώρας καὶ τὴν σωτηρίαν τῆς ὑπὸ τοῦ Παναρέτου (- 745). Καὶ ἔρχεται κατόπιν ἐκ τῶν γενικῶν εἰς τὸ κύριόν του θέμα. Αὐτὸς ὁ λυτρωτὴς τῆς χώρας κινδυνεύει διὰ τὸν ἔρωτά του ἀπὸ τὸν βασιλέα, τὸν ὁποῖον αὐτὸς ἔσωσεν. Ἄς βοηθήσῃ ὁ Ἥλιος: ἄς βοηθήσουν τὰ στοιχεῖα, τρομάζοντα τὸν βασιλέα. Ἴσως ἀλλάξῃ γνώμην (- 768).

Παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν τεσσάρων χορικῶν.

Ἐκ τῶν τεσσάρων χορικῶν διακρίνονται τὸ πρῶτον καὶ τὸ τέταρτον. Τὰ ἄλλα δύο εἶναι κατώτερα. Εἰς τὸ πρῶτον ἡ ποιητικὴ ἔξαρσις εἶναι ἐξαιρετικῶς ἔντονος. Τὸ ὕφος σοβαρὸν καὶ γαλήνιον. Εὐρίσκομεν αἰσιόδοξον ἀντιμετώπισιν τῆς ζωῆς καὶ ἕν γνήσιον ἀνθρώπινον αἴσθημα. Ὁ Ἐρως λογίζεται παντοκράτωρ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ.

Εἰς τὸ δεύτερον δεσπάζει μία ὄνειροπόλησις καὶ εἰς ρομαντισμός, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ δὲν λείπει τὸ γνήσιον ἀνθρώπινον αἴσθημα. Μὲ ρομαντικὴν διάθεσιν ἀντιμετωπίζει ὁ ποιητὴς τὴν ζωὴν τοῦ παρελθόντος, ἀφοῦ τὴν φαντάζεται ἀπηλλαγμένην ἀπὸ κάθε ἔριδα, κάθε πόλεμον καὶ κάθε ἀνθρώπινον ἔγωισμόν. Ὁ ρομαντισμός του ὅμως αὐτὸς δὲν τὸν παρασύρει καὶ δι' αὐτὸ δὲν λησμονεῖ τί τοῦ ὑπαγορεύει τὸ ἀνθρώπινόν του αἴσθημα. Τὸν καιρὸν ἐκείνον — ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ ἑκαλεῖτο «χρουσὸς» — ὁ ἔρως ἦτο ἐλεύθερος, ἄνευ δεσμῶν, χαρακτηριστικὸν τοῦτο, κατὰ τὸν ποιητὴν, τῆς τότε εὐδαιμονίας τῶν ἀνθρώπων. Τοιοῦτον θὰ τὸν ἤθελε τὸν ἔρωτα καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν του ὁ ποιητὴς, εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ἡρώων του. Ἄλλ' ἰδοὺ! ὁ Φιλόγονος ἔξ ἔγωισμοῦ κινούμενος δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὴν θυγατέρα του τὴν Ἐρωφίλην νὰ

¹ Πρᾶξις Β' στίχ. 419 κέ. ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Κ. Σάθα, Κρητικὸν Θέατρον, Ἐν Βενετία 1879.

νυμφευθῆ τὸν ἐκλεκτὸν τῆς καρδίας της. Καὶ ὁ ποιητὴς εὐρίσκει διέξοδον εἰς τοὺς πόθους του, τοποθετῶν τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἰδεῶν του εἰς ἓνα ἄλλον κόσμον, εἰς τὸν κόσμον τοῦ παρελθόντος.

Εἰς τὸ τρίτον χορικὸν ὁ ποιητὴς κατέχεται ὑπὸ μεγάλης δυσφορίας. Ἄποδίδει τὴν δυστυχίαν τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν φιλαργυρίαν καὶ τὴν φιλοδοξίαν, αἱ ὁποῖα ἀκόμη καὶ τὸν ἔρωτα ματαιώνουν. Τοῦτο δυσαρεστῆ τὸν ποιητὴν. Εὐρίσκει τὴν λύτρωσίν του, ποθῶν τὴν πτωχείαν, μὲ τὴν ὁποίαν — ἔτσι νομίζει! — ὅλα εὐδοσῶνται. Καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ ἔρωτος, ὁ ὁποῖος παραμένει πάντοτε τὸ μέγαλον του ζήτημα. Ἄλλὰ θὰ ἔλθῃ ἡ κάθαρσις. Ὁ ἀδικητὴς θὰ τιμωρηθῆ.

Ὁ χορὸς εἰς τὸ τέταρτον χορικὸν εἶναι καταστενοχωρημένος. Δὲν θὰ ἀποφύγῃ τὸν ἐκ τῆς ὀργῆς τοῦ βασιλέως κίνδυνον. Εἰς τὴν ἀρχὴν (μέχρι στίχ. 734) εἶναι φαινομενικῶς γαλήνιος· πλέκει τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἥλιου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ πηγὴ τῆς χαρᾶς ἐπάνω εἰς τὴν γῆν. Ἄλλ' ὡς ἀντίθεσις τρόπον τινὰ εἰς τὴν εὐφροσύνην, τὴν ὁποίαν σκορπίζει ὁ Ἥλιος, ἔρχονται τὰ πάθη τῆς χώρας, εἰς τὰ ὁποῖα μάρτυς αὐτὸς ὁ Ἥλιος παρέστη. Καὶ ἀκόμη τὰ σημερινὰ πάθη — τὰ ἔρωτικά — τοῦ λυτρωτοῦ τῆς χώρας, τοῦ Παναρέτου. Ὁ χορὸς εὐρίσκει εἰς ἀπόγνωσιν. Ἄπο ποῖον ἄλλον δύναται νὰ ζητήσῃ βοήθειαν, ἂν μὴ ἀπὸ τὸν Ἥλιον, τὸν ὁποῖον πρὸ ὀλίγου ἔμνησεν; Ἄλλ' ὁ χορὸς βεβαίως — χωρὶς νὰ τὸ λέγῃ — οὐδ' ἀπ' αὐτοῦ τὴν βοήθειαν ἐλπίζει τι.

Ἄν ἐξετάσωμεν τὸ περιεχόμενον τῶν χορικῶν τῆς Ἐρωφίλης ἐν σχέσει μὲ τὴν ὑπόθεσιν τῆς τραγωδίας, θὰ ἴδωμεν ὅτι τὰ χορικά ταῦτα ἔχουν ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς τὸ θέμα. Μόνον κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐκάστου χορικοῦ παρατηρεῖται λοξοδρομησίς τις εἰς σκέψεις γενικωτέρας, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ σκέψεις πειθόμεθα προχωροῦντες πρὸς τὸ τέλος ὅτι εἶναι ἀπολύτως δεδικαιολογημένα, ὅτι ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα φυσικὸν εἶναι νὰ ἔχῃ ὁ χορὸς παρακολουθῶν τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐπὶ τῆς σκηνῆς γεγονότων. Ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν σχέσιν πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἔργου εἶχον καὶ τὰ χορικά τῶν Ἰταλικῶν δραμάτων τοῦ 16^{ου} αἰῶνος, τῶν ὁποίων μιμήσεις, ὅτε μὲν δουλικαί, ὅτε δὲ δημιουργικαί, ὅπως εἰς τὴν περιπτῶσιν τῆς Ἐρωφίλης, εἶναι τὰ ἔργα τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου.

Τὸν μεγαλύτερον πλοῦτον τῶν ἰδεῶν καὶ τὴν γνησίαν ποιητικὴν πνοὴν τῶν χορικῶν τῆς Ἐρωφίλης ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ χορικά τοῦ προτύπου της, τῆς Orbecche τοῦ Giovanni Battista Giraldi, ἐτόνισεν ἤδη ὁ Γερμανὸς ἐρευνητὴς Conrad Bursian ἐν τῇ περὶ τῆς τραγωδίας τοῦ Χορτάτζη λαμπρᾷ πραγματείᾳ του¹.

¹ Erophile, vulgärgriechische Tragödie von Georg Chortatzes aus Kreta, Leipzig 1870, N. VII—des V. Bandes der Abhandl. der philolog.—histor. Klasse der Königl. Sächs. Gesellschaft der Wissenschaften. Πβ. καὶ Ν. Βέην ἐν ἐκδόσει Ἐρωφίλης ὑπὸ «Στοχαστῆ», Προλεγόμενα σελ. ιε', ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ μὲ τὰς πηγὰς τῶν χορικῶν βιβλιογραφία.

Ὅπως καὶ δλόκληρος ἡ τραγωδία, οὕτω καὶ τὰ χορικά αὐτῆς, ἀλλὰ πρὸ πάντων αὐτά, ὡς τὰ ἐλλεκτότερα μέρη τοῦ ὅλου ἔργου, ἐγράφησαν εἰς γλῶσσαν ἐξαιρετικῶς ζωντανήν, ὁμοιόμορφον, μὲ πλουσίαν φράσιν, πλουσίας καὶ ὄραίας εἰκόνας, εἰς τὴν ἀποκρυσταλλωμένην γλωσσικὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συγγραφῆς της, περὶ τὸ 1600, εἶχεν ἀποκτήσει τὸ κρητικὸν ἰδίωμα, ἀπηλλαγμένον πλέον ἀπὸ τὰ πολλὰ ἑτερόκλητα καὶ ἑτερογενῆ στοιχεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦτο κατάφορτος ἡ κρητικὴ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ μέχρι τοῦ τέλους περιόδου τοῦ 16^{ου} αἰῶνος, καθὼς διδασκόμεθα ἐκ τῆς γλωσσικῆς μορφῆς ἔργων κρητικῶν τοῦ αἰῶνος τούτου, τοῦ Ἀχέλη, τοῦ Πικατόρου καὶ ἄλλων.

Ἡ ἰδιαίτερος ἔντεχνος χρῆσις τῆς γλώσσης εἰς τὰ χορικά προδίδει ἀληθινὸν ποιητὴν, εἰς χεῖρας τοῦ ὁποίου μόνον ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ εὐπλαστον ὄργανον τὸ κρητικὸν ἰδίωμα. Ἰδιαίτερος μάλιστα πρέπει νὰ θαυμάσωμεν τὴν γλωσσικὴν δύναμιν τοῦ Χορτάτζη, ἂν δεχθῶμεν — πρᾶγμα πιθανώτατον — ὅτι ἡ Ἐρωφίλη εἶναι ἔργον προγενέστερον τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ ὅτι ἐκ ταύτης πολλὰ ὠφελήθη καὶ ἐμμήθη ἴσως ὁ ποιητὴς τοῦ κρητικοῦ ἐρωτικοῦ ἔπους.

Κουράζει βεβαίως σήμερον τὸν ἀναγνώστην καὶ τὸν θεατὴν ἡ πολυλογία τοῦ ποιητοῦ καὶ εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τῆς τραγωδίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ χορικά ἀκόμη. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ Ἐρωφίλη πρέπει νὰ κριθῆ μέσα εἰς τὴν ἐποχὴν της καὶ ἡ ἐποχὴ της δὲν ἐδυσανασχέτει διὰ τὴν συνήθη τότε πολυλογίαν τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων.

Τὰ χορικά μετρικῶς ἐξεταζόμενα.

Τὰ χορικά τῆς τραγωδίας τοῦ Γεωργίου Χορτάτζη ἐγράφησαν εἰς ἱαμβικὸν ἑνδεκασύλλαβον, στίχον ἐκ τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεταφτυθεντα, χειριστῆς τοῦ ὁποίου ἀπὸ τοὺς πρώτους, συνάμα δὲ ἱκανώτατος εἶναι ὁ ποιητὴς τῆς Ἐρωφίλης¹. Ἀνὰ τρεῖς τῶν ἱαμβικῶν τούτων ἑνδεκασυλλάβων στίχων ἀποτελοῦσι τριστίχον στροφὴν, τῆς ὁποίας ὁ μὲν πρῶτος στίχος ὁμοιοκαταληκτεῖ πρὸς τὸν τρίτον, ὁ δὲ δευτερός πρὸς τὸν πρῶτον καὶ τρίτον τῆς ἐπομένης τριστίχου στροφῆς. Χαρακτηριστικὸν τῆς τοιαύτης τριστίχου στροφῆς, ἡ ὁποία ἐν τῇ μετρικῇ καλεῖται δαντικὸν τριστίχον (ἢ *terzina* ἢ *terza rima*), εἶναι ὅτι δι' αὐτῆς κλείεται ὁποσδήποτε ἐν νόημα. Παραδείγματα τοῦ χαρακτηριστικοῦ τούτου ἔστωσαν τὰ ἐπόμενα δύο κατὰ σειρὰν ληφθέντα τριστίχα:

¹ Εἰς ἑνδεκασύλλαβον ἱαμβικὸν ἐγράφη, ὡς γνωστόν, καὶ ἡ Ὅμορφη Βοσκοπούλλα τοῦ Δριμυτηνοῦ. Περὶ τοῦ ἑνδεκασυλλάβου στίχου γενικῶς βλ. ὅσα ἔγραψεν ὁ φίλος καὶ συναδελφος κ. Λίνος Ν. Πολίτης ἐν τῷ ἄρθρῳ *ἑνδεκασύλλαβος* τῆς Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείας.

*Χαρά στήν κόρη κείνη, πού 'χε σώσει
χαριτωμένου νιοῦ τὸ λογισμό ἰζι
καὶ τοὶ καρδιάς τοι τὰ κλειδιά νὰ δώσῃ·
γιατὶ μὲ δίχως φόβο τοῦ κυροῦ τοι¹
λεύτερη καὶ λυτὴ ἀπὸ πᾶσα δέσι
ταίρι ἔμενε ζιμιὸ τ' ἀγαφτικοῦ τοι.*

(Πρᾶξ. Β' στίχ. 491-496)

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ τελευταία στροφή ἐκάστου ἄσματος εἰς τοιοῦτον μέτρον πεπονημένου ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων στίχων· καὶ τοῦτο, ἵνα καὶ ὁ δεύτερος στίχος τῆς τελευταίας στροφῆς εὔρη στίχον, πρὸς ὃν νὰ ὁμοιοκαταληκτῆσθαι. Παράδειγμα τούτου ἔστω ἡ τελευταία στροφή τοῦ τετάρτου χορικοῦ:

*Με φοβερὸς βροντὲς κάμε ν' ἀλλάξῃ
τὸ λογισμόν του τὸν κακὸ 'ς ἀγάπη
κι ὡς κύρις ἀγαθὸς τώρα νὰ πράξῃ
'ς αὐτήνῃ κ' εἰς ἐκεῖνο τὸν ἀζάπῃ.*

(Πρᾶξ. Δ' στίχ. 765-768)

Τὰ τέσσαρα χορικά τῆς Ἐρωφίλης εἶναι ὅλα περίπου τῆς αὐτῆς ἐκτάσεως· καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἀποτελεῖται ἐξ ἑξήκοντα ἑπτὰ στίχων (ἦτοι εἴκοσι δύο στροφῶν), τὸ δεύτερον ἐξ ἑξήκοντα ἑνὸς στίχων (ἦτοι εἴκοσι στροφῶν), τὸ τρίτον ἐξ ἑβδομήκοντα τριῶν στίχων (ἦτοι εἴκοσι τεσσάρων στροφῶν) καὶ τὸ τελευταῖον ἐκ πενήκοντα ὀκτὼ στίχων (ἦτοι δέκα ἑννέα στροφῶν). Κατὰ ταῦτα ἐπὶ τριῶν χιλιάδων ἑξήκοντα πέντε στίχων τῆς ὅλης τραγωδίας (μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν πεντακοσίων ἐνενήκοντα ὀκτὼ στίχων τῶν ἰντερμεδίων αὐτῆς) ἀπαρτίζουσιν τὰ χορικά στίχοι διακόσιοι πενήκοντα ἑννέα.

Τονισμὸς τῆς ἑκτης συλλαβῆς. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ λαμβανόμενος ἑνδεκασύλλαβος στίχος θεωρεῖται ἀπολύτως ὀρθός, μόνον ὅταν μεταξὺ τῶν ἄλλων τονίζῃ καὶ τὴν ἑκτην αὐτοῦ συλλαβὴν². Ὁ μετρικὸς οὗτος κανὼν τηρεῖται εἰς πάντα σχεδὸν στίχον. Παραβάσεις παρατήρησα εἰς τοὺς ἀκολούθους μόνον στίχους:

τὸ βασιλιὸ πὼς θεὸ νὰ τὴν παντρέψῃ (Α 646)

καὶ τοὶ καρδιάς τοι τὰ κλειδιά νὰ δώσῃ· (Β 493)

τὸ λογισμόν του τὸν κακὸ 'ς ἀγάπῃ, (Δ 766)

Καὶ ἐν μὲν τῷ στίχῳ Α 646 δὲν τονίζεται ἡ συλλαβὴ θε³, τονιζομένης τῆς τετάρτης καὶ τῆς δεκάτης. Ἄλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἴσως δὲν ὑπόκειται παρά-

¹ Ἐνταῦθα δὲν εἶναι ἀπολύτως ὀρθὴ ἡ ὁμοιοκαταληξία τοῦ δευτέρου στίχου τῆς πρώτης στροφῆς πρὸς τὸν πρῶτον στίχον τῆς ἐπομένης.

² Βλ. Θρ. Στὰ ὑ ρ ο υ, Νεοελληνικὴ Μετρικὴ ἐν τοῖς περὶ ἑνδεκασυλλάβου.

³ Ἐνωῶ πραγματικὸν τόνον, ὅχι τὸν διὰ λόγους ἱστορικῆς ὀρθογραφίας σημειούμενον.

βασίς τοῦ περὶ τονισμοῦ κανόνος τοῦ λαμβικοῦ ἑνδεκασυλλάβου, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, πρᾶγμα μὴ ἀποκλειόμενον ἐκ τοῦ νοήματος, ὅτι τὸ θεὸ σώζει τὴν ρηματικὴν αὐτοῦ χρῆσιν καὶ σημασίαν, ἰσοδυναμοῦν πρὸς τὸ τριτοπρόσωπον θέλει, ὁπότε εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὑπαρξιν πραγματικοῦ τόνου ἐπὶ τῆς συλλαβῆς θεέ.

Ἐν τοῖς στίχοις Β 493 καὶ Δ 766 δὲν τονίζεται μὲν ἡ ἕκτη συλλαβή, ἔχουν τόνον ὅμως ἡ τετάρτη, ἡ ὀγδόη καὶ ἡ δεκάτη.

Τομὴ τοῦ ἐν τῇ τραγωδίᾳ ἑνδεκασυλλάβου. Ὁ Χορτάτζης δὲν ἀνήκει εἰς τοὺς ποιητὰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι εἰς ὅλους τοὺς λαμβικούς ἑνδεκασυλλάβους στίχους τῶν ποιημάτων των μεταχειρίζονται καθωρισμένον εἶδος τομῆς¹. Παρ' αὐτῶ ἡ θέσις τῆς τομῆς ποικίλλει. Ἐμφανῆς δ' εἶναι εἰς πολλοὺς στίχους αὐτοῦ ἡ πλήρης κατάργησις αὐτῆς, ἐφ' ὅσον ἐν τῷ λαμβικῷ ἑνδεκασυλλάβῳ ἡ ὑπαρξίς ἡμιστιχίου μὲ ὀλιγωτέρας τῶν τεσσάρων συλλαβῶν δὲν εἶναι, κατ' ἐμέ, νοητὴ². Τοιοῦτοι στίχοι εἶναι οἱ ἕξῃς³:

<i>Γιὰ κείνο τοῦ Πανάρετου γεμάτη</i>	(Α 630)
<i>δίχως τὴν ἐχθρωμένη αὐτὴ τῇ φτῶσι</i>	(Β 489)
<i>λεύτερη καὶ λυτὴ ἀπὸ πᾶσα δέσι</i>	(Β 496)
<i>σύγχυσι θὰ σκορπίση ἀνάμεσά μας</i>	(Β 516)
<i>τόσα περιμπλεγμένο ἀπὸν στανωῶς τοι</i>	(Β 519)
<i>νὰ στέκουν οἱ ἀθροῶποι ἀναπαημένοι,</i>	(Γ 390)
<i>τὸ νοῦ καὶ τὴν καρδιά τωνε δροοῖζεις.</i>	(Γ 402)
<i>τὴ γλῶσσα, μὰ τὸ θέλουσιν ἀλλήλως,</i>	(Γ 413)
<i>Τὰ πλούτη τὰ μεγάλα, ἡ βασιλεία τως</i>	(Γ 424)
<i>ὄφελος νὰ σοῦ δώσουσι κιανένα.</i>	(Γ 438)
<i>μερὰ κι ὅλη τὴ γῆ ἢ πορπατηξιά σου,</i>	(Δ 715)
<i>κι οὐδὲ κιαιμὰ ἄλλη ὀλπίδα ἀπόμεινέ μας</i>	(Δ 742)
<i>σκληρότατο ἀνιμένει ὁ πρικαμμένος.</i>	(Δ 755)
<i>νέφος σκοτεινιασμένο ἄς σὲ σκεπάση,</i>	(Δ 759)

¹ Πβ. Θρ. Σταύρου, Ἔνθ' ἀν.

² Δὲν συμφωνῶ κατὰ ταῦτα μὲ τὸν κ. Ν. Ποριώτην, ὁ ὅποιος εἰς τὸ ἄρθρον ἑνδεκασυλλάβος τῆς Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείας γράφει περὶ τοῦ ἑνδεκασυλλάβου ὅτι δύναται νὰ ἔχη τὴν τομὴν «εἰς πᾶσαν πρὸ τῆς δεκάτης συλλαβῆν», καθότι νομίζω ὅτι ἡ κυρία τομὴ (καὶ ἐνταῦθα μόνον περὶ κυρίας τομῆς πρόκειται) ἐνός στίχου δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ κεῖται περὶ τὸ μέσον αὐτοῦ.

³ Εἰς τοὺς στίχους τούτους πρέπει νὰ καταλεχθῇ καὶ ὁ Β' 483 ἐν ᾗ περιπτώσει τὰ περὶ τῆς ἐν αὐτῷ χασμωδίας καὶ τῆς ἐνδεικνυομένης ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ λεγόμενα κατωτέρω (σελ. 265) εἶναι ὀρθά.

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω στίχους, πλὴν ἑνὸς (Δ 755), εἶναι δυνατὴ τομὴ τις, μόνον ἂν δεχθῶμεν ὑπαρξιν ἡμισιχίου ἐκ δύο ἢ τριῶν συλλαβῶν, ὅπερ ἄτοπον, καθὼς ἀνωτέρω ὑπεστήριξα. Εἰς τὸν ἀνωτέρω μάλιστα ἐξαιρεθέντα στίχον Δ 755 ἀπολύτως ἀδύνατος εἶναι πᾶσα τομὴ. Εἰς τὸν στίχον Γ 402 θὰ ἠδύνατο κανονικῶς νὰ ὑπάρξῃ τομὴ μετὰ τὴν ἕκτην συλλαβὴν, ἂν ἐγράφομεν

τὸ νοῦ καὶ τὴν καρδιά τῶνε δροσίεις.

ἀντὶ τοῦ ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἐκδόσεσι Σάθα¹ καὶ Ξανθουδίδου φερομένου

τὸ νοῦ καὶ τὴν καρδιά τῶνε δροσίεις.

Ἄλλὰ δὲν προτείνω τὴν διόρθωσιν ταύτην, διότι ἂν καὶ μᾶς δίδει ὄφραιοτέραν τὴν λέξιν τοῦ κειμένου, ὅμως δὲν πειθαναγκάζει.

Τροχαῖοι ἀντὶ ἰάμβων. Ὅπως εἰς ὅλους τοὺς ἰαμβικούς στίχους, οὕτω καὶ εἰς τὸν ἰαμβικὸν ἑνδεκασύλλαβον τοῦ ποιήματος συμβαίνει εἰς τὸν πρῶτον πόδα τοῦ πρώτου καὶ σπανιώτερον τοῦ δευτέρου ἡμισιχίου νὰ ἔχωμεν τροχαῖον ἀντὶ ἰάμβου. Παραδείγματα ὑπάρξεως τροχαίου μετὰ τὴν τομὴν καταχωρίζω τὰ ἑξῆς τρία :

ξοπίσω τὴν κακή, || χάρι τοῦ δῶσε, (A 649)

τό' θελε πᾶσα εἰς, || τό' χε τ' ἀρέσει (B 497)

κ' ἐκεῖνος τς ἐρωτιᾶς || σκλάβος νὰ γένη; (Δ 749)

Συμβαίνει ὅμως ἐνίοτε καὶ οἱ δύο πρῶτοι πόδες τοῦ ἰαμβικοῦ ἑνδεκασύλλαβου νὰ εἶναι τροχαῖοι τοιοῦτος στίχος εἶναι ὁ B 499 :

νὰ 'χη, δίχως καιρὸς νὰ μπῆ στὴ μέση,

Εἰς τὸν στίχον B 470 :

τότες, ὄντεν ἢ γῆς μὲ δίχως κόπο

δὲν ὑπόκειται ἀνάλογον φαινόμενον, διότι ὁ σύνδεσμος ὄντεν ἐν τῇ συνεείᾳ εἶναι ἄτονος.

Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὰ χορικά τῆς Ἐρωφίλης δὲν ἀπαντοῦν ἑνδεκασύλλαβοι μετὰ τὴν γνωστὴν δάντειον παραλλαγὴν (δαντέσκοι). Τοιοῦτους στίχους ἐπιτυχῶς, ὡς γνωστόν, ἐκαλλιέργησαν ἐν τῇ νεοελληνικῇ λογοτεχνίᾳ ὁ Σολωμὸς καὶ ὁ Μαβίλης.

Ὁμοιοκαταληξία. Ὁ Χορτάτζης χρησιμοποιοεῖ εἰς τὰ χορικά του, ὅπως καὶ εἰς τὰ διαλογικὰ μέρη τῆς τραγωδίας του, τὸν συνηθέστερον ἐν τῇ νεοελληνικῇ ποιήσει τύπον ὁμοιοκαταληξίας, τὸν λεγόμενον παροξύτονον. Γενικῶς ἡ ὁμοιοκαταληξία τοῦ ποιητοῦ εἶναι ἄψογος, ρέουσα, ἀβίαστος καὶ ποικίλη.

¹ Κρητικὸν Θέατρον, Ἐν Βενετίᾳ 1879.

Ἄλλ' ὅτι ἐλάχιστοί τινες στίχοι τῶν χορικῶν τοῦ Χορτάτζη χωλαίνουν ἀπὸ ἀπόψεως ὁμοιοκαταληξίας δὲν εἶναι παράδοξον, δεδομένου ὅτι καὶ αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ὁ ὁποῖος ἦτο δεξιότατος στιχουργός, στίχοι τινὲς δὲν εἶναι ἄφθογοι ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην¹.

Τοιαύτας ἀτελεῖς ὁμοιοκαταληξίας εἰς τὰ χορικά τῆς τραγωδίας εὗρισκω τὰς ἑξῆς:

<i>ἀσημένα - μαραμμένα</i>	A 619 - 621
<i>πλήσια - ἦσα</i>	B 467 - 469
<i>λογισμό τζι - κυροῦ τσι</i>	B 492 - 494
<i>ἴσια - ἐγεννησα</i>	Γ 403 - 405
<i>περίσσιες - κρίσες</i>	Γ 425 - 427

Ἐκ τῶν ἀτελῶν τούτων ὁμοιοκαταληξιῶν δύο μόνον δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὄντως ἀτελεῖς, ἢ τοῦ A 619-621 καὶ ἢ τοῦ B 492-494. Αἱ ἄλλαι τρεῖς παύουν νὰ εἶναι ἀτελεῖς, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Ἐρωφίλης εἰς τοὺς στίχους B 467, Γ 403, Γ 425 μετεχειρίσθη τοὺς ἀνατολικοὺς κρητικοὺς τύπους *πλήσια*, *ἴσα*, *περίσσιες* ἀντὶ τῶν κοινοτέρων *πλήσια*, *ἴσια*, *περίσσιες*, ὅπερ θεωρῶ πιθανώτατον. Πβ. διορθωτικὴν παρατήρησίν μου ἀνωτέρω εἰς τὸ χωρίον A 353-354 (σελ. 240 τοῦ παρόντος τόμου).

Εἰς ἀρκετὰ τριστίχα τῶν χορικῶν ἀπαντᾷ ἢ ὑπὸ τῶν Γάλλων *πλουσία ὁμοιοκαταληξία* καλουμένη, καθ' ἣν ὁμοηχοῦσι καὶ φθόγγοι πρὸ τοῦ τονιζομένου φωνήεντος κείμενοι. Τοιαύτας ὁμοιοκαταληξίας ἐν μὲν τῷ πρώτῳ χορικῷ παρατήρησα τὰς ἑξῆς: *μένος - μένος - μένος* 586-588-590, *μένα - μένα* 597-599, *κίν του - κήν του* 606-608, *μένα - μένα - μένα* 619-621-623, *λαῖσι - λείσι* 624-626, *ρέψη - ρέψη* 646-648.

Ἐν τῷ δευτέρῳ χορικῷ τὰς ἑξῆς: *τοῦσα - τοῦσα* 479-481, *τὸν Ἄδη - κοιάδι* 482-484, *μένη - σμένη - σμένη* 483-485-487, *μένη - μένη - μένη* 504-506-508, *παίρνει - σπέρνει* 512-514.

Ἐν τῷ τρίτῳ χορικῷ τὰς ἐπομένους: *μένη - μένοι - μένοι* 374-376-378, *μά σας - μά σας* 377-379, *ισμένη - ισμένοι - ημένοι* 386-388-390, *τοῦσι - τοῦσι* 412-414, *βάνει - πιάνει - βάνει* 419-421-423¹, *ρίσσιες - ρίσες - ρύσες* 425-427-429, *ωμένα - ωμένα* 434-436, *οροῦσι - ωροῦσι* 437-439.

Ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ καὶ τελευταίῳ χορικῷ ἀπαντῶ τὰς ἀκολουθούς: *μένη - μένη* 711-713, *θάρια - τάρια - θάρια* 724-726-728, *μένον - μένον* 735-737, *σέ μας - σέ μας* 744-746, *ωμένη - ωμένη* 745-747, *ωμένος - ωμένος - μένος* 751-753-755, *ωμένο - μένο - ωμένο* 760-762-764.

¹ Μερικὰς τῶν ἀτελῶν τούτων ὁμοιοκαταληξιῶν τοῦ Κορνάρου βλέπε καταχωριζόμενας ἐν τῇ ὑπὸ Στ. Ξανθοουδίδου ἐκδόσει τοῦ Ἐρωτοκρίτου, Ἐν Ἡρακλείῳ 1915, σελ. CLXXXIV.

² Ἐν τοῖς στίχοις 419 καὶ 423 ἐπαναλαμβάνεται ἡ αὐτὴ λέξις.

Γενικῶς ἡ πλουσία ὁμοιοκαταληξία θεωρεῖται κακόζηλος. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταγραφεισῶν ὁμοιοκαταληξιῶν ἀρκεταὶ ὀφείλονται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὁ ποιητὴς μετεχειρίσθη πολλαχοῦ μετοχὰς παθητικοῦ παρακειμένου εἰς -μένος, -μένη κλπ., ἦτο δ' εἰς αὐτὸν δύσκολον ν' ἀποφύγη πάντοτε τὴν ἐπανάληψιν ἄλλης τοιαύτης μετοχῆς εἰς τὸν μεθεπόμενον στίχον.

Χασμωδία. Ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἐνόμιζέ τις ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Ἐρωφίλης δὲν κατώρθωσε πανταχοῦ τῶν χορικῶν αὐτοῦ νὰ ἀποφύγη τὴν χασμωδίαν. Ταύτην θὰ εὑρισκεν εἰς τοὺς ἀκολουθοῦσους στίχους: A 613, A 648, B 483, B 487, Γ 379, Γ 381, Γ 388, Γ 390, Δ 761.

Ἄλλὰ περισσότερον ἐπισταμένη ἔρρινα πείθει ἡμᾶς ὅτι ἐκ τῶν χασμωδιῶν τούτων τινὲς ὀφείλονται εἰς τὴν ἔλλειψιν τοῦ τελικοῦ -ν τῆς αἰτιατικῆς τῶν οὐσιαστικῶν, τὸ ὁποῖον ἀλλαχοῦ (Δ 764) ὁ ποιητὴς δὲν παραλείπει, ἀκριβῶς πρὸς ἀποφυγὴν τῆς χασμωδίας. Οὐδόλωσ λοιπὸν ἀποκλείεται νὰ ἐγράφη καὶ ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, παρελείφθη δὲ ὑπὸ τῶν ἀντιγραφῶν, ὁπότε δὲν ὑφίσταται τοῦ ποιητοῦ μετρικὸν σφάλμα. Στίχοι μὲ χασμωδίαν, ἐξ ἀντιγραφικοῦ ἴσως κατὰ τ' ἀνωτέρω σφάλματος προελθοῦσαν, εἶναι οἱ ἑξῆς:

γῆ ψάρι ὁ γιαλός, τῆ δύνامي σου (A 613)

Τούτη τὴν τύχη, Ἐρωτα, νὰ στρέψη¹ (A 648)

Στὸν Ἄδη ἄς βουλήσῃ τ' ὄνομά σας (Γ 379)

καὶ τοῦτο τὸ παλάτι² ἄς χαλάσῃ. (Δ 761)

Ἄλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἐπομένους στίχους

σιτὴ γῆ ἔχαν οἱ ἀθροῦποι γνωρισμένη (B 487)

νοῦ πλὸν ἀθροπινὸν ἢ ἀτυχία σας (Γ 381)

Γιὰ σᾶς οἱ οὐρανοὶ ἔναι σφαλισμένοι, (Γ 388)

νὰ στέκουν οἱ ἀθροῦποι ἀναπαημένοι, (Γ 390)

μόνον φαινομενικῶς ὑπόκειται χασμωδία. Καὶ νῦν ἐν Κρήτῃ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς συγγραφῆς τῶν κρητικῶν κειμένων³, μεταξὺ τῶν ἄρθρων

¹ Ἄλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη δὲν δεχθῶμεν τὴν ὑπαρξιν ἐνταῦθα τοῦ τελικοῦ -ν εἰς τὴν λέξιν *τύχη*, πάλιν ἢ ἐν τῷ στίχῳ χασμωδία δὲν εἶναι ἐκ τῶν ἀποκρουστικωτέρων, δεδομένου ὅτι ὀφείλεται εἰς τὴν γεινίασιν φωνηέντων ἀνηκόντων εἰς δύο διάφορα ἡμισίτια. Τοιαύτη τις χασμωδία δὲν καταδικάζεται οὔτε ὑπὸ δοκίμων νεωτέρων ποιητῶν.

² Πρόκειται περὶ αἰτιατικῆς.

³ Περὶ τούτου πείθουν ἡμᾶς γραφαί, οἷαι αἱ ἑξῆς: ἡ *γιεμιλιά*=ἐμιλιά (Γύπαρις A 161), ἡ *γιαγάπη* (αὐτόθι B 344), ἡ *γι.Αθοῦσα* (αὐτόθι B 406), οἱ *γιάντριες* (αὐτ. Γ 125), τὰς ὁποίας ὀρθῶς ὁ ἐκδότης τοῦ Γύπαρι Κ. Σάθας εἰσήγαγεν εἰς τὸ κείμενον τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ. Τὴν τοιαύτην προφορὰν ὁ Ξανθοῦδιδης ἐδήλωσεν ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντος Ἐρωτοκρίτου θέτων ἐνωτικὴν γραμμὴν μεταξὺ τοῦ ἄρθρου καὶ τοῦ ἀπό

ἦ καὶ οἱ καὶ τῶν ἀπὸ φωνήεντος α, ο ἢ ε ἀρχομένων οὐσιαστικῶν ἀνεπτύσσοτο φθόγγος *j*¹. Τοιούτου ὅμως φθόγγου ὑπάρχοντος, οὐδεμία ὑπόκειται χασμωδία ἐν τοῖς ἀνωτέρω στίχοις.

Ἡ ἐν στίχῳ Β 483

στὸν κόσμον ἢ Περηφάνεια ἐρχομένη

ὑφισταμένη πραγματικὴ χασμωδία εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι δὲν πρέπει νὰ καταλογισθῇ εἰς τὸν ποιητὴν διὰ τὸν ἐξῆς λόγον: Τὸ χειρόγραφον Legrand τῆς Ἐρωφίλης παρέχει ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ ἀντὶ τοῦ *περηφάνεια* τὸν τύπον *περηφάνεσι* ἃς σημειωθῇ δὲ ὅτι καὶ ὁ δευτερός οὗτος τύπος ἀπαντᾷ εἰς τὰ κρητικὰ κείμενα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἐρωφίλην (Ἄφιερ. 50, Ε 356)²· ἀν δεχθῶμεν λοιπὸν ὅτι τὸν δευτερον τοῦτον τύπον ἔγραψεν ὁ Χορτάτζης, οὔτε ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ ὑπόκειται χασμωδία³.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων ἐξάγεται ὅτι ἀληθῶς οὐδαμοῦ ὁ ποιητὴς ὑπέπεσεν εἰς τὸ σφάλμα τῆς χασμωδίας.

Λέον νὰ προστεθῇ ὅτι, ὅπως καὶ εἰς τοὺς δεκαπεντασυλλάβους στίχους τῆς τραγωδίας, δὲν εἶναι ἀσύνηθες καὶ εἰς τὰ χορικά τὸ φαινόμενον τοῦ μετρικοῦ διασκελισμοῦ τοῦ νοήματος ἐν τοῖς στίχοις, ὅπερ φαινόμενον δίδει προσωπικώτερον ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως χαρακτῆρα εἰς τὸ ποίημα, ἀπομακρῦνον αὐτὸ ἀπὸ τῆς λαϊκῆς στιχουργικῆς τεχνότητος. Παραδείγματα τοιούτου διασκελισμοῦ ἔστωσαν τὰ ἐξῆς:

*Στῶ γυναικῶ τ' ἀμμάτια τὸ θρονί σου
κρατεῖς κι ὄκ τὰ χιονᾶτα κι ὄμορφά τως
προσώπατα πληθαίν' ἢ μπόρεσί σου. (Α 615-617).*

*Ἢλιε μου φωτερέ, τοῦ περασμένου
καιροῦ τὰ πάθη, πού'χαμε, θυμοῦμαι, (Δ 735-736).*

Πάντα τ' ἀνωτέρω, ἐκ τῆς μετρικῆς ἐξετάσεως τῶν χορικῶν τῆς Ἐρωφίλης ἐκπηγάσαντα, πείθουν ἡμᾶς ὅτι ὁ Γεώργιος Χορτάτζης ἦτο δεξιότατος στιχουργός.

φωνήεντος ἀρχομένου οὐσιαστικοῦ. Δυστυχῶς δὲν ἠκολούθησε τὸ αὐτὸ σύστημα καὶ εἰς τὴν ἐκδοσὶν τῆς Ἐρωφίλης, ὁπότε θὰ ἐπερίτευαν αἱ σχετικαὶ πρὸς τὴν χασμωδίαν τῶν χωρίων τούτων παρατηρήσεις μου.

¹ Περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ *j* τούτου βλ. Γ. Ν. Χατζιδάκιν ἐν ἐκδόσει Ἐρωτοκρίτου, σελ. 459.

² Καὶ εἰς τὰ δύο ταῦτα χωρία ὡς πρὸς τὴν λέξιν οὐδεμία θάπαρχει ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν χειρογράφων πρὸς ἄλληλα καὶ τὴν ἐκδοσὶν τοῦ Γραδενίγου.

³ Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὁ στίχος οὗτος (Β 483) πρέπει νὰ καταλεχθῇ μεταξὺ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι, κατὰ τ' ἀνωτέρω (σελ. 261), δὲν ἔχουν τομῆν.

Γ'.

ΤΟ ΓΝΩΜΟΛΟΓΙΚΟΝ ΣΤΟΙΧΕΙΟΝ ΕΝ Τῃ ΕΡΩΦΙΛῃ

Ὁ ποιητὴς τῆς Ἐρωφίλης ἐν τῇ τραγωδίᾳ αὐτοῦ κατὰ κόρον ἔθεσεν εἰς τὸ στόμα τῶν ἡρώων του ῥήσεις ἀποφθεγματικὰς ἀναφερομένας κυρίως εἰς τὴν ἠθικὴν γενικῶς καὶ τοὺς κανόνας, τοὺς ὁποίους ὀφείλει τὸ ἄτομον ν' ἀκολουθῆ κατὰ τὴν διαβίωσίν του ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Δὲν πρόκειται ἐν τῷ τμήματι τούτῳ τῆς παρουσίας μελέτης νὰ ἐξετασθῆ κατὰ πόσον αἱ ἐν τῇ τραγωδίᾳ γινῶμαι προέρχονται ἕξ αὐτοῦ τοῦ Γεωργίου Χορτάτζη ἢ ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ του προτύπου, τῆς τραγωδίας *Orbecche* τοῦ *Giovani Battista Giraldi*. Τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῆς Ἐρωφίλης πρὸς τὴν ἐν λόγῳ ἰταλικὴν τραγωδίαν ἐξήτασεν εἰς ἀξιόλογον μελέτην τοῦ ὁ Γερμανὸς *Conrad Bursian*¹, πιστοποιήσας ὅτι εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔργον τοῦ καθαρῶς δραματικοῦ στοιχείου ὑπερισχύει τὸ γνωμολογικόν, ἐνῶ ἀντιθέτως τὸ ἰταλικὸν πρότυπον ὑπερέχει κατὰ τὴν δραματικὴν πλοκὴν καὶ τὴν σκηρικὴν δράσιν². Ὑποκείμενον τῆς μελέτης μου ἐνταῦθα εἶναι ἡ συγκέντρωσις καὶ κατάταξις τοῦ ἐν τῇ Ἐρωφίλῃ γνωμολογικοῦ ἑλικικοῦ.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ κοινῶς παροιμίαι λεγόμεναι διαιροῦνται ὑπὸ τῶν λαογραφούντων εἰς τὰς κυρίως παροιμίας, τὰς γνώμας καὶ τὰς παροιμιώδεις φράσεις. Καὶ κυρίως μὲν παροιμίαι ὀνομάζονται παρομοιώσεις καταστάσαι δημοτικαὶ καὶ χρησιμοποιούμεναι εἰς διαφόρους περιστάσεις καὶ εἰς ἰδιορρυθμοὺς πράξεις ἢ λόγους τῶν ἀνθρώπων, ἵνα ἐπὶ τὸ ἀστείότερον καὶ ἐναργέστερον χαρακτηρίσουν τὸ παράλογον αὐτῶν. Διαφέρουν δὲ τῶν γνωμῶν λεγομένων κατὰ τοῦτο ὅτι αἱ μὲν κυρίως παροιμίαι δὲν προτίθενται ἄμεσον διδασκαλίαν, ἐνῶ ἀντιθέτως τοῦτο ἐπιδιώκουσιν αἱ γινῶμαι. Αὐταί, κατὰ τὸν καθηγητὴν κ. Στίλπωνα Κυριακίδην³, «ἐκφράζουν διαφόρους ἐκ τῆς πείρας κτηθείσας πρακτικὰς ἀληθείας, ἐν δὲ τῷ συνόλῳ αὐτῶν ἀποτελοῦσαι τὴν πρακτικὴν τοῦ λαοῦ σοφίαν χρησιμεύουν ὡς κανῶν καὶ ὁδηγὸς εἰς τὰς ἀντιλήψεις καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ ἐν τῷ βίῳ». Παροιμιώδεις δὲ φράσεις καλοῦνται μεταφορικαὶ ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι τῶν μὲν παροιμιῶν διαφέρουσιν ὡς πρὸς τὸ ὅτι στεροῦνται τῆς εἰς αὐτὰς ἰδιαζούσης αὐτοτελείας, οὐδεμίαν δὲ σχέσιν ἔχουν πρὸς οὐδένα μῦθον, τῶν γνωμικῶν δὲ ὡς πρὸς τὸ ὅτι εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα εὐδιάκριτος εἶναι πάντοτε ἡ ὑποκρυπτομένη γνώμη.

¹ *Conrad Bursian*, *Erophile*, *Vulgärgriechische Tragödie von Georg Choratzes aus Kreta*, Leipzig 1870, σελ. 62.

² Πβ. Κ. Κrumbacher, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας*, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, 3, 172.

³ Σ. Κυριακίδου, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία*, Μέρος Α' Μνημεῖα τοῦ λόγου, Ἐν Ἀθῆναις 1922, σελ. 303 - 304.

Ὁ φόρτος τῶν ἐν τῇ τραγωδίᾳ γνωμῶν ἀληθὲς εἶναι ὅτι κουράζει τὸν ἀναγνώστην, κατὰ μείζονα δὲ λόγον τὸν θεατὴν¹. Δὲν νομίζω δὲ ὅτι ὁ ποιητὴς παρεμβάλλων τσαούτην γνωμολογικὴν ἕλην εἰς τὸ ἔργον του σκοπὸν εἶχε νὰ διδάξῃ δι' αὐτῆς τὸν ἀναγνώστην ἢ ἀκροατὴν, ὥς ὁ μακαρίτης Στέφ. Ξανθοῦδιδης ὑπεστήριξε², κυρίως διὰ τὸν λόγον ὅτι μερικά τῶν εἰς τὸ ἔργον ἐγκατεσπαρμένων γνωμικῶν ἀντιφάσκουν πρὸς ἄλληλα. Πιθανώτερον μοῦ φαίνεται ὅτι εἰς τοῦτο παρώρμησε τὸν συγγραφέα ἢ παρὰ τοῖς ὀλιγώτερον πεπαιδευμένοις τάσις τοῦ νὰ στολιζοῦν τοὺς λόγους των διὰ τοιούτων γνωμικῶν ἐκφράσεων³.

Ἐν τοιαύτῃ ἐργασίᾳ, οἷα ἡ προκειμένη, ἀντιμετωπίζει ὁ ἐρευνητὴς τὸ πρόβλημα, ποῖον εἶδος κατατάξεως τῶν ἐν τῇ τραγωδίᾳ γνωμῶν δέον νὰ προκρίνη. Εἰς τὴν λύσιν αὐτοῦ μέλλουν νὰ βοηθήσουν τὰ ἑξῆς: Αἱ ἐν τῇ Ἐρωφίλῃ γνῶμαι δὲν ἀνήκουν ὅλαι εἰς ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν λαϊκὴν δημιουργικότητα, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι τῶν παλαιότερων πολλάκις ποιητῶν εἶναι δημιουργήματα (ὑπὸ τὴν ἔποψιν βέβαια τοῦ περιεχομένου μόνον· ὄχι καὶ τῆς μορφῆς)· τινὲς μάλιστα τούτων προέρχονται ἔξ αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ τῆς τραγωδίας ἢ καὶ ἐκείνου, ἐκ τοῦ ὁποῖου οὗτος ἠντλησε τὴν ὑπόθεσιν. Παραπέμπων τὸν ἐνδιαφερόμενον διὰ τὴν ὑπὸ τῶν σοφῶν καὶ ποιητῶν ἀνάπτυξιν καὶ ἐξέλιξιν τῆς γνωμολογίας εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Λαογραφίαν Μέρος Α', Μνημεῖα τοῦ λόγου τοῦ καθηγητοῦ κ. Στίλπωνος Κυριακίδου (σελ. 307 κέ.), προβαίνω εἰς τὴν κατάταξιν τοῦ ἐν τῇ Ἐρωφίλῃ γνωμικοῦ στοιχείου.

Τούτου τεθέντος, ὅτι δηλ. γνῶμαι πρόκεινται πρὸ ἐμοῦ, δὲν ἠδυνάμην νὰ ἀκολουθήσω κανὲν ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν Long καὶ Sebillot προταθέντων διὰ τὴν κατάταξιν τῶν παροιμιῶν σχεδιαγραμμάτων⁴, καθ' ὅσον πλεῖστα τῶν ἐν τῇ τραγωδίᾳ γνωμῶν ἀναφέρονται εἰς ψυχικά μόνον χαρακτηριστικά· ἀλλ' οὔτε τὸ ὑπὸ τοῦ Ν. Πολίτου χρησιμοποιοῦθὲν σύστημα κατατάξεως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περισσότερον βαρυνούσης ἐν τῇ παροιμία λέξεως ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσω, διότι τότε θὰ ἤμην ὑποχρεωμένος οὐχὶ ἀπαξ καὶ ὑπὸ διαφόρους κατηγορίας νὰ ἐπαναλάβω τὸ αὐτὸ γνωμικόν. Διὰ τοὺς λόγους τούτους κυρίως κατέταξα τὰς γνώμας τῆς Ἐρωφίλης εἰς τρεῖς κατηγορίας. Καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην περιέλαβα τὰς ἀφορσῶνας εἰς ψυχικά χαρακτηριστικά (ἀρετὰς ἢ ἐλατώματα), εἰς δὲ τὴν ἄλλην τὰς ἀναφερομένας εὐρύτερον εἰς τὸν κοινωνικόν

¹ Πβ. Ν. Βέην ἐν τῷ Προλόγῳ (σελ. 1β') τῆς λαϊκῆς ἐκδόσεως τῆς Ἐρωφίλης ὑπὸ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου «Στοχαστής», Ἀθήνα 1926 καὶ Σ. Ξανθοῦδιδην ἐν τῷ Προλόγῳ (σελ. λα' κέ.) τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσης Ἐρωφίλης.

² Εἰσαγωγὴ ἐκδόσεως Ἐρωφίλης, σελ. κθ', λ'.

³ Πβ. Σ. Κυριακίδην, Ἐνθ' ἄν. σελ. 304, 305. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶπεν: «Οἱ γὰρ ἀγορκοὶ μάλιστα γνωμοτύποι εἰσὶ καὶ ραδίως ἀποφαίνονται καθόλου».

⁴ Ταῦτα βλ. παρὰ Σ. Κυριακίδην, Ἐνθ' ἄν. σελ. 312-313.

βίον. Σημειωτέον, ὅτι καὶ αἱ τῆς πρώτης καὶ αἱ τῆς δευτέρας κατηγορίας κατετάγησαν ἀλφαβητικῶς· αἱ μὲν τῆς πρώτης ὡς πρὸς τὸ ψυχικὸν χαρακτηριστικόν, πρὸς τὸ ὁποῖον ἐκάστη ἀποβλέπει, αἱ δὲ τῆς δευτέρας ἀλφαβητικῶς καὶ αὗται ἀναλόγως τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀφορῶσιν. Ἐν τέλει ἰδιαίτερος κατέταξα τὰς γνώμας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν θάνατον, τὴν Θεῖαν Δίκην, τὰ ὄνειρα καὶ τὴν τύχην, αἱ ὁποῖαι δὲν ἠδύναντο νὰ καταταγῶσιν εἰς μίαν ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύο πρώτων κατηγοριῶν. Διὰ τῆς κατατάξεως ταύτης δυνάμεθα, νομίζω, καὶ τὸν ἠθικὸν τοῦ ποιητοῦ κόσμον καλύτερον νὰ γνωρίσωμεν¹.

Α'. Γνώμαι ἀφορῶσαι εἰς ψυχικὰ χαρακτηριστικά.

Ἄρετή γενικῶς. Ἐν τῷ χωρίῳ μὲν Δ 305 κέ. διατυπώνεται ἡ γνώμη ὅτι προτιμητέα ἢ ἐκ ταπεινοῦ γένους καταγωγή, συνοδευομένη ὅμως ὑπὸ τῆς ἀρετῆς, παρὰ τὸ νὰ εἶναι τις βασιλεύς, ἀλλ' ἔστερημένος καὶ αὐτῶν τῶν ἀρετῶν, τὰς ὁποίας εἶναι δυνατὸν νὰ εὔρη τις εἰς τοὺς ταπεινοὺς.

*... καλλιά ἔναι κάτεχε, γεῖς χαμηλοβγαλμένος
μὲ πλήσιες διάξες κὶ ἀρετὲς καὶ χάρες στολισμένος,
παρὰ πᾶσ' ἕνα βασιλιὸ πλουσιώτατο ἀπὸ τόπους
κὶ ἀπ' ἀρετὲς φτωχότερος παρὰ μικροὺς ἀθρώπους.*

Τὴν γνώμην ταύτην ἔθεσεν ὁ ποιητὴς εἰς τὸ στόμα τῆς Ἐρωφίλης. Ἄλλ' εἰς τοῦ πατρὸς τῆς τοῦ βασιλέως τὰ χεῖλη ἔθεσεν ἀκριβῶς τὴν ἀντίθετον (Δ 323 κέ.):

*Ὅπου ἔν' τὰ πλοῦτη, οἱ ἀρετὲς κ' οἱ χάρες κατοικοῦσι,
κ' εἰς πᾶσα τόπο φρόνιμοι πάντα κρατοῦντ' οἱ πλοῦσιοι.*

Ἄλλαχοῦ δὲ ὡς ἐξῆς ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀρετῆς (Α 41 κέ.):

*Τῶν ἀρετῶ τὰ πωρικὰ πάντα ἔναι μυρισμένα
κὶ ὅλοι οἱ ἀθρώποι τὰ ἔχουσι πολλὰ πεθυμισμένα.*

Ἄταραξία. Διὰ τῶν ἐπομένων στίχων συνιστάται ἡ ἀταραξία διὰ γενόμενον σφάλμα (Α 101-102):

*Φίλε, τὸ σφάλμα σὰ γενῆ κὶ ὀπίσω δὲ γυρίζῃ,
τόσα πολλὰ ὅποιος τό ἔκαμε δὲ θὰ κακοκαρδίξῃ.*

Ἄφροσύνη. Περὶ τῶν ἀφρόνων τὴν ἐξῆς κάμνει ὁ ποιητὴς παρατήρησιν (Δ 372):

τὴν ἀφορμάγραν τως πολλοὶ κρατοῦσι γιὰ καμάρι.

¹ Εἰς τὰς κατωτέρω κατατασσομένας γνώμας περιέλαβον καὶ τὰς εἰς τὰ ἰντερμέδια τῆς τραγῳδίας ἀπαντώσας.

Δειλία. Περὶ τῶν δειλῶν λέγεται ὅτι ὑπὸ τοῦ φόβου δεσμεύεται ἡ γλῶσσά των (Δ 330):

ὁ φόβος βάνει φανερά τοῦ γλώσσας χαλινάρι

Ἐκδίκησις. Πιστεύει ὁ ποιητὴς ὅτι μόνον ἡ ἐκδίκησις εἶναι ἡ θεραπεία τῆς αἰσχύνης, εἰς τὴν ὁποίαν ἐνδεχομένως περιέπεσέ τις (Ε 262):

... ἡ γιαιτριά τῆς ἐντροπῆς εἶναι ἡ γόδια μόνον.

Ἐντιμότης. Τὰ ἑξῆς περὶ ταύτης λέγει ὁ ποιητὴς (Ε 619 κέ.):

*... μὲ διχωστάς τιμὴ τὰ πλούτη δὲ φελοῦσι,
κι ὅποιοι ἀπομένον μ' ἐντροπή, δὲν ἤμπορὰ κρακτοῦσι
᾿ς τοῦτο τὸν κόσμον ζωντανοί.*

Ἐπιθυμία ἀπηγορευμένου. Περὶ ταύτης λέγει ὁ ποιητὴς (Α 169-170):

*Μὴν τό ᾿χης γιὰ παράξενον, γιὰ τὸ μοποδιμένο
πρᾶμ' ἀγαπᾶται πλειότερα καὶ πλιὰ ᾿ν' πεθυμισμένο.*

Ἐδπειθία. Περὶ τῆς ἔξουσίας τοῦ γονέως καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν εὐπειθείας τοῦ τέκνου λέγει (Β 61 - 62):

*Νὰ ρίξῃ ὁ κύρις τὸ παιδί ᾿ς ὄλους μας εἶν' δοσμένο,
κι ὅποιο παιδί τὸ θέλει ἄλλιῶς εἶν' καταδικασμένο.*

Ἰκανότης. Ὁ ἱκανὸς ἀποδεικνύεται τοιοῦτος μόνον εἰς τὰς δυσκόλους περιπτώσεις (Γ 47 - 54):

*Ὅντεν ἀσιράφτη καὶ βροντᾶ κι ἀνεμικὲς φουσοῦσι,
κ' εἰς τὸ γιὰ τὰ κύματα τὰ θυμωμένα σκοῦσι,
καὶ τὸ καρᾶβι ἀμπώθουσι σὲ μιὰ μερὰ κ' εἰς ἄλλη
τοὶ φουσκωμένης θάλασσας μὲ ταραχὴ μεγάλη,
τότε γνωρίζετ' ὁ καλὸς ναύκληρος, μόνον τότε
τιμῶνται οἱ κατεχάμενοι κι ἀδυνατοὶ ποδοῦτες,
γιὰ μὲ τέχνη κι ὁ γιὰ τὸν πολλὸν φορὸν νικᾶται
κ' ἐκεῖνος, ἀπὸν κυβερνᾶ, ψηλώνει καὶ τιμᾶται.*

Καταδεκτικότης. Ταύτην συνιστᾷ διὰ τοῦ ἑξῆς γνωμικοῦ, κάμνων ὠραιοτάτην παρομοίωσιν (Δ 358 - 360):

*... ὁ ἥλιος βλάψιμο ποτὲ δὲν πιάνει, κρῖνον,
τὴν ὄρα πὸν τὴ λάμπιν του στὰ σκοτεινὰ χαρίζει,
μᾶλλιος γιὰ τοῦτο μ' ἔπαινος ᾿ς ὄλη τὴ γῆ γυρίζει.*

Μακροθυμία. Περί τῆς μακροθυμίας τὰ ἐξῆς λέγει (E 626-628):

... τὸ συμπάθειο μοναχὰς στὸν κόσμον γεναμένο
βρίσκειται ἀπὸ τὸ φταίσιμο κι ἀλύπητους καλοῦσι
τὸ ἀθρώπους, ἀπὸ φταίσιμο δὲ θεὸς νὰ συμπαθοῦσι.

Μυστικότητα. Ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ τηρηθῆ κατὰ μυστικὸν δὲν δέχεται
ὁ ποιητὴς (B 231-232):

τὸ προᾶμαν, ἀπὸ μὰ φορὰ τοῦ ἰοῦ οἱ ἀκτῖνες δοῦσι,
κουροφὸ ἀνημπόρευτο ποτὲ δὲν εἶν', γὰ τὸ κρατοῦσι.

A 476. ἀμ' ὁ καιρὸς κάθε κουροφὸ εἶν', ἀπὸ φανερώνει.

Ὀλιγολογία. Εἰς ταύτην ἀναφέρεται ἡ ἐξῆς γνώμη (ἰντερμ. Δ 33-34):

Πάντα κιανεὶς καμῶματα πλήσια τυχαίνει νὰ ᾿χη
καὶ λίγα λόγια ὅσο μπορεῖ, περιτιπλιὰς στὴ μάχη.

Ὀργή. Τοὺς δξυθύμους ἀφοροῦν αἱ κατωτέρω γνῶμαι (Δ 257-258):

... οὐδένας δὲ μπορεῖ τὴν ὄρα πὸν μανίσση
μέσα στὴ θέρμη τοῦ θυμοῦ τὸ δίκιο νὰ γνωρίση.

Δ 275-276: ... ἕνας πὸν μανίζει,
μέσα στὴ θέρμη τοῦ θυμοῦ τὸ δίκιο δὲ γνωρίζει.

Δ 463-464: ὁ θυμὸς τυφλώνει
τὸ νοῦ κι ὡς ἄγρια θάλασσα χοχλάζει καὶ φουσκώνει.

Προνοητικότητα. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ προνοῆ, ἵνα μὴ τὰ συμβησό-
μενα βλάψουν αὐτόν. Τὴν γενικὴν ταύτην ἰδέαν ὡς ἐξῆς διατυπώνει ὁ ποιη-
τὴς εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ ἔργου του:

A 129-130. ... τὰ ξύλα, τὸ νερό, ἀσβέστης καὶ τὸ χῶμα
τῶ βασιλιάδων ὄλωνῶν ἔχουν ἄφτια καὶ στόμα.

A 435-6. δὲ ξάζουν οἱ μεταγνωμοί, τὰ κλάμηματα δὲ φτάνου
τὸ προᾶμαν, ἀπὸ γίνηκε, μέσα μας νὰ λιγάνου.

A 515 κέ. . . . ὁ καλὸς οἰκόνομος μὲ προθυμὰ σπουδάξει
πρὶν τὸ χειμῶνα τοὶ καρποὺς στὸ σπῆτι νὰ σοδιάζη,
καὶ τότες δὲ χρειάζεται τῆς πίστεως, μὰ κοιμᾶται
μὲ δίχως ἔγνοια καὶ πολλὰ φρόνιμος μαρτυρεῖται.

Δ 133-134. δὲν τυχαίνει,
φωτιά μὲ τὰ λινόξυλα νὰ ᾿ν' ἀνακατωμένη.

Προφυλακτικότης. Ταύτης τὴν ἀνάγκην ἐκφράζει τὸ κατωτέρω γνωμικὸν (Δ 109 κέ.):

*καλὰ πολλὰ τὸ λέσινε πῶς στὰ ὄμορφα χορτάρια
δράκοντες χώνουνται ζιμιὸ κι ἀγριώτατα λιοντάρια,
κ' ἐκεῖ πού τρέχου οἱ ποταμοὶ μὲ δίχως νὰ κτυποῦσι
μὲ φόβο μεγαλύτερο πρέπει νὰ τοὶ περνοῦσι.*

Τόλμη. Πρὸς ταύτην σχετίζονται τὰ κατωτέρω γνωμικά. Ὁ μὴ τολμῶν, ἀλλὰ φοβούμενος καὶ τὸ ἐλάχιστον, ἀδύνατον νὰ κατορθώσῃ τι ἄξιον λόγου (Δ 531 - 532):

*Ὅποιος μὲ τρόμο πορπατεῖ καὶ τὸ δὲν εἶν' φοβάται,
προᾶμ' ἄξιο δὲν ἐργάζεται, μηδὲ ποτὲ τιμᾶται.*

Τὰ ἐξῆς δ' ἐπαινετικώτατα προσθέτει περὶ τῆς αὐτῆς ἀρετῆς (Γ 333-338):

*Ἀπ' ὅσες χάρες Οὐρανὸς γῆ ἢ μπορεμένη Φύσι
γὰ στόλισιν ἐβάλθηκε τ' ἀνθρώπου νὰ χαρίσῃ,
πλιὰ ἄξια καὶ πλιὰ καλύτερη δὲν εἶναι σὰν ἐκείνη
τς ἀδυνατῆς ἀποκοιᾶς κρίνω 'ς ἀληθοσύνη
γιατὶ δὲν εἶναι μηδὲ μιὰ σὰν τούτη νὰ ψηλῶνῃ
τς ἀνθρώπους γληγορύτερα καὶ νὰ τοὶ μεγαλῶνῃ.*

Ἵπερηφάνεια. Ἵπευθυνόμενος ὁ ποιητὴς πρὸς τὸν Ἰωάννην Μούρμουρη, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀφιερώνει τὸ ἔργον του, τὰ ἐξῆς τοῦ λέγει ἐν σχέσει μὲ τὴν Ἵπερηφάνειαν (ἸΑφιέρ. 50 - 52):

*κ' εἶσαι 'π' ἴην περηφάνησι μακρὰ τοῦ κόσμου κείνη
τὴ σκοτεινῇ, πού δὲ γεννᾷ λάβρα, οὐδὲ φῶς χαρίζει,
μὰ τσίγκνα μόνο καὶ καπνὸ τὰ τρίγυρα γεμίζει.*

Ἵποκρισία. Ἡ γνώμη ὅτι δύσκολον εἶναι νὰ διακρίνῃ τις τὸν Ἵποκριτόν ὡς ἐξῆς διατυπῶται (Δ 101 - 104):

*Μηδὲ κιανεῖς, ὡσὰ θωρῶ, φρόνησιν ἔχει τόση,
νὰ δύνεται τὴν ὄρεξι τινὸς ἄλλου νὰ γνώσῃ,
γιατὶ τὰ λόγια τὰ ψευτὰ κ' ἢ ὄψι τοῦ προσώπου
τὰ πάθη καὶ τοὶ λογισμοὺς χώνουσι πᾶσ' ἀθρώπων.*

Ἵπομονητικότης. Ὁ ποιητὴς νομίζει ὅτι ὁ ἀνθρώπος δὲν πρέπει μὲ Ἵπομονητικότητα νὰ ὑφίσταται τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον τοῦ προξενεῖ τις (Δ 643 κέ):

*... ἔναν, ἀπὸν βλάψαι κ' ἐκεῖνος τ' ἀπομένει.
νὰ τότε ξαναβλάψουσι χειρότερα ἀνιμένει.*

Φρόνησις. Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ πλούτου πρὸς τὴν φρόνησιν τὰ ἑξῆς διατυποῦνται (Δ 325 κέ.):

*Τὴν εὐγενεῖάν, ἀφέντη μου, τὰ πλοῦτη δὲ γεννοῦσι
καὶ δίχως γνῶσι φρόνιμοι ποτὲ δὲν εἶν' οἱ πλούσιοι*

Ὡς πρὸς δὲ τὸν τρόπον τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ φρονίμου πρὸς τὸν ἐχθρόν του τὴν ἑξῆς ἔχει γνώμην ὁ ποιητῆς (Δ 519 κέ.):

*Καλὸ μὴ γδέχεται κιανεὶς ποτὲ ἀπὸν τὸν ἐχθρόν του,
μάλ्लιστος ὅσο πλιὰ θωρεῖ κλιτὸ τὸ πρόσωπόν του
καὶ τὴν ἀγάπη πεθυμᾷ καὶ τὴ φιλιὰ γυρεύει,
θὰ τότε τρέμη πλειότερα καὶ νὰ τότε ξωφεύγη.*

Ὁ φρόνιμος πρέπει νὰ φοβῆται τὸ κακόν, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ περιπέσῃ (Δ 533 - 534):

*Κ' ἐκεῖνος πάλι, ἀφέντη μου, ἀπὸν δὲ θέλει νὰ ᾿χη
φόβο σ' ἐκεῖνο τὸ κακό, ἀπὸν μπορεῖ νὰ λάχη,
βρίσκειται πάντα πλιὰ φορὸς περίσσια κομπωμένος
κι ἂν ἀπομείνη ζωντανός, μένει μεταγνώμενος.*

Ἔχει ὑποχρέωσιν ὁ φρόνιμος, ἀφοῦ διαπραῖξῃ ἕν σφάλμα, νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν ἐπανόρθωσίν του (B 37 - 38):

*Ὅλοι οἱ ἀθροῦποι σφαίνουσι, μὰ ὁ φρόνιμος σὰ σφάλῃ,
τὸ σφάλμα μὲ τὴ γνῶσίν του θωρεῖ νὰ σιάσῃ πάλι.*

Καὶ ἄλλαχού (B 91 - 94) ἡ αὐτὴ γνώμη διατυποῦται διαφοροτρόπως:

*Στὰ γενομένα πράματα μηδὲ κιανεὶς τυχαίνει
λόγια καὶ καταδίκασες περισσείες νὰ πληθαίνῃ,
μὰ θὰ γυρέψῃ τοῦ κακοῦ γιαιτρεῖα κι αμὰ νὰ δώσῃ,
πρίχον ἄλλῃ μεγαλύτερη κακομοιριά πλακόσῃ.*

Προσέτι ὁ φρόνιμος ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μὴ ἀφήνῃ ἐλευθέραν τὴν ἐκδήλωσιν τῶν παθῶν του, διότι ἐνδεχόμενον ἢ ἀποκάλυψις των νὰ βλάβῃ αὐτὸν (A 233 κέ.):

*Οἱ φρόνιμοι τὰ πάθη τως κουρφότατα κρατοῦσι
κι ὄντα πονοῦσι στὴν καρδιά, τὰ χεῖλη τως γελοῦσι.*

B'. Γνώμαι ἀφορῶσαι εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον.

Βασιλεία. Περὶ τῆς βασιλείας (τοῦ μοναρχικοῦ δηλονότι πολιτεύματος) διατυποῦται ἡ γνώμη ὅτι πρέπει πάντοτε νὰ συνοδεύεται ἀπὸ τὸν φόβον,

τὸν ὁποῖον εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐμπνέη εἰς τοὺς ἑπηκούς (E 251 - 252):

*ὁ φόβος πὼς τοὶ βασιλοὺς φυλάσσει λογαριάζω
καὶ δίχως του τῆ βασιλεῖα τίβοις δὲν τὴν κραζῶ.*

Φαντάζεται μάλιστα ὁ ποιητὴς ὅτι (E 246 - 249):

*γιαμιὰ γιαμιὰ γεννοῦνται
σὰ δυὸ παιδιὰ ἀπὸ μιὰν κοιλιὰ φόβος καὶ βασιλεῖα,
κι ὅποιος νὰ τότε τρέμουσι τόση δὲν ἔχει χρεῖα,
μὴ χροῖζῃ νὰ ᾖ βασιλιὸς καὶ δουλευτὴς ἄς γένη.*

Δυναμικότης τοῦ ἀνθρώπου. Ταύτην εὐλόγως παριστᾷ ὁ ποιητὴς περιωρισμένην, διατυπῶνων τὴν ἐξῆς γνώμην (Δ 335 - 336):

*... ποιοὺς ἔχει τέτοια χάρι,
τὸν τζέλεγο νὰ κάμη ἀητὸ καὶ τὸ λαγὸ λιοντάρι;*

Δυστυχία. Δυστυχίαν θεωρεῖ ὁ ποιητὴς τὸ νὰ ζῆ ὁ ἄνθρωπος ἄνευ τῆς συμπαθείας οὐδενὸς (E 601):

Νὰ ζῆ ᾖναι κρεῖμα ἀλύπητος στὸν κόσμον πλιὸ μιὰ ὥρα.

Τὴν δυστυχίαν θὰ γνωρίσῃ ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς (B 194 - 196):

*κρίνω τὸ πὼς καλλιὰ ᾖναι κιανεὶς νὰ μὴ γεννᾶται,
γιατὶ δὲν εἶναι μπορετὸ μηδένας νὰ περάσῃ
στὸν ἄλλον κόσμον, διχωστὰς πάθη νὰ δοκιμάσῃ.*

Ἔρω. Ἰκανῶς, ὡς εἶναι φυσικόν, ἀπασχολεῖ τὸν ποιητὴν καὶ τοὺς ἥρωάς του ὁ ἔρω. Καὶ πρῶτον ἴδωμεν τίνα γνώμην ἔχει περὶ τοῦ τρόπου τῆς γενέσεως αὐτοῦ (A 195 - 198):

*... οἱ θωριὲς οἱ σπλαχνικὲς τοὶ πεθυμῆς γεννοῦσι
κ' εἰς τοὶ καρδιὲς συργουλιστὰ τὸν πόθο προσκαλοῦσι,
κ' ἐκεῖνος μόνο μιὰ φορὰ ᾖ ἀπτεὲς νὰ πιάσῃ τόπο,
νὰ τότε διώξου μπορετὸ δὲν εἶναι τῶν ἀθρώπων.*

Ἄλλαχοῦ δὲ (A 165 - 166) παρομοιάζει τὴν γένεσιν τοῦ ἔρωτικῆ συναισθήματος μὲ φωτιὰν ποὺ πιάνει στὴ ράπη:

*... ὡς φωτιὰ στὴ ράπη
πιάνει στὴν ἀνακάτωσι συχρὰ τῶν νιῶ ἢ ἀγάπη.*

Ὡς πρὸς δὲ τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ἔρωτος, διαβεβαιώνει ὁ ποιητὴς τὴν ἀδυναμίαν τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας ἀπέναντι τῆς μεγάλης ἰσχύος του (A 117 - 120):

σὰ νὰ μὴ δὲν ἐκάτεχε, πόση φωτιά γεννοῦσι
 ἄνους νιοῦ τὰ χεῖλη, ὄντα μιλῶν, τ' ἀμμάτια ὄντα θωροῦσι,
 σὸ λογισμό μῆς κορασιᾶς καὶ πῶς δὲ φτάν' ἡ γνώσι
 τ' ἀθρώπου ἀπὸν τὴν μύρεσι τοῦ πόθου νὰ γλυτώσῃ.

Χαρακτηρίζει δὲ καὶ ἀλλαχοῦ (Β 187 - 192) τὸν ἔρωτα ὡς παντοδύναμον, παραβάλλον αὐτὸν πρὸς τυρκαϊὰν μεγάλην μὴ δυναμένην νὰ κατασβεσθῆ.

ἡ φωτιά ἡ μεγάλη
 ὄντε πετᾷ τοὶ λόχες τοὶ σὲ μιὰ μερὰ κ' εἰς ἄλλη,
 τόσα δὲ σβήνεται εὐκόλα· κὶ ὁ πόθος σὺν πληθύνῃ
 μέσα σὲ κιανενὸς καρδιὰ καὶ βασιλιὸς τοὶ μείνη,
 δὲν εἶναι μπορεζάμενο νὰ τότε ξερριζώσῃ,
 μ' ὅσες φοβέρες καὶ βουλὲς μπορεῖ κιανεὶς νὰ δώσῃ.

Ὁλόκληρον προσέτι τὸ ὄραϊον χορικὸν τῆς πρώτης πράξεως εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ἔρωτος (Α 585 κέ.).

Πολλάκις βεβαίως χαρίζει τὴν εὐτυχίαν εἰς τοὺς θνητοὺς ὁ ἔρωτος. Ταύτην ζωγραφίζει ὁ ποιητὴς εἰς τὰ ἐξῆς δύο χωρία. Καὶ εἰς μὲν τὸ πρῶτον (ἴντερμ. Α 165 - 170) μακαρίζει τοὺς θνητούς, ὅσοι λυτρωθέντες ἀπὸ τὰ ἄλλα πάθη εἶναι ἀφωσιωμένοι εἰς τὶς δροσιᾶς τῆς ἀγάπης.

Περίσσια καλοροζίκιοι, πλήσια χαριτωμένοι
 ἔς τοῦτο τὸν κόσμον κεῖν' οἱ νιοὶ νὰ κραζοῦνται τυχαίνει,
 ὅπου ἔβρουν ἐκ τὴν τύχην τως χάρι νὰ λυτρωθοῦσι
 κ' τὰ πάθη, ἀπὸν τοὶ λογισμοὺς πάντα τως τυραννοῦσι,
 κ' εἰς τοὶ χαρὲς κ' εἰς τοὶ δροσιᾶς, τς ἀνάπαρες κ' εἰς ἄλλες
 καλομοιριᾶς δοθοῦσινε τς ἀγάπης τοὶ μεγάλες,

Εἰς δὲ τὸ δεύτερον χωρίον (ἴντερμ. Α 179 - 182) οὐδεμίαν ἄλλην εὐρίσκει ἀνθρωπίνην εὐτυχίαν ἢ τὴν ἐκ τοῦ ἔρωτος προερχομένην.

Ποιὰ ἄλλη στὸν κόσμον βρίσκεται καλομοιριά ἔς τς ἀθρώπους,
 σὰ δίχως βάσανα πολλὰ δίχως περισίσιους κόπους,
 νὰ ἔχη κιανεὶς μῆς κορασιᾶς τὸν πόθο κερδαιμένο
 καὶ μετὰ κείνη νὰ περνᾷ καιρὸ χαριτωμένο;

Περὶ τοῦ ἐμφανοῦς τοῦ ἔρωτος οὐδεμίαν ἔχει ἀμφιβολίαν (Α 223-224):

... τοῦ πόθου τὴ φωτιά κακὰ κιανεὶς τὴ χάνει,
 ἀμ' ὅσο πλιά σκεπάζει τη, πλιά τήνε φανερώνει.

Καὶ εἰδικώτερον ἄδύνατον εἶναι μία κόρη νὰ κρύψῃ τὸ ἐρωτικόν της πάθος. Τὴν γνώμην ταύτην ὀφραϊότατα διατυπώνει ὁ ποιητὴς (A 225 - 230):

*πὼς εἶναι μπορεζάμενο ν' ἄφτουν καὶ νὰ λαβρίζουν
τὰ σωθικά μιᾶς κορασιάς καὶ νὰ μὴδὲ καπνίζουσ;
ποιοὺς τὸ κρατεῖ γιὰ ἀπαρθινὰ μιὰ κορασίδα νὰ ᾄχῃ
στὸ λογισμό τζι δυνατὴ τῆς ἐρωτιᾶς τῆ μάχη,
καὶ νὰ μποροῦ τὰ χεῖλη τζι νὰ στέκου σφαλισμένα
δίχως τς ἀγάπης τς ἐμιλιῆς καὶ δίχως τ' ὄχ ὀιμένα;*

Τὴν δὲ σταθερότητα τοῦ καλῶς ἐρριζωμένου ἔρωτος ὡς ἐξῆς διατυπώνει ὁ ποιητὴς (A 185 - 192):

*Δύσκολον εἶν' ἓνα δεντροῦ κιανεῖς νὰ θὰ ἴνασπάσῃ
γιαμιὰ, πὸν ἴ τόπο δροσερὸ φνιτρώσῃ καὶ γεράσῃ,
μὰ πλιά ἴναι δυσκολώτερο μιὰ ἀγάπη, ὀποῦ φνιτρώσῃ
σὲ κοπελλίστικη καρδιά κι ἀδυνατὰ ριζώσῃ,
μὲ μάκριτα πολλοῦ καιροῦ ν' ἀνασπαστῇ νὰ πέσῃ
δίχως μεγάλη δύναμι κ' ἓναν ὀποῦ μπορέσῃ
ἴ κ' τέτοια σκλαβιά νὰ λυτρωθῇ, θὰ κράζουσι μεγάλο
στὸν κόσμο καλορρίζικο παρὰ κιανέναν ἄλλο.*

Δὲν διστάζει καὶ νὰ διατυπώσῃ ὅτι ὁ ἐρῶν κατὰ τὸν μὴ ἀρμόζοντα τρόπον διατρέχει κίνδυνον καὶ ματαιῶς κατόπιν μετανοεῖ (B 101 - 102):

*Φόβοι τς ἀγάπης τς ἀπρεπῆς πάντα τοῖ συντροφιάζου
κ' εὔκαιρα μεταγνώματα ξοπίσω τως σπονδάζου.*

Ὁ φόβος ἐνδεχομένου κινδύνου καὶ ἡ μετάνοια εἶναι πολλάκις συνοδοὶ τοῦ ἔρωτος.

Περὶ τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἐρωτευμένων φρονεῖ ὅτι οὐδεμίαν ὀδύνην εἰς τὸν κόσμον εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς ὀδύνης, τὴν ὀποίαν ὁ χωρισμὸς οὗτος προκαλεῖ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἐρῶντος (A 255 - 258):

*Καθὼς χαρὰ οὐδὲ κιαιμιὰ δὲ βρῖσκειται νὰ μοιάζῃ
μὲ τῆ χαράν, ἄποῦ κιανεῖς ἔχει, ὄντα δοκιμάζῃ
γλυκειὰ στὸν κόσμ' ἀντίμεψι, πρῖκα δὲν εἶναι πάλι
σὰν ὄντε διαχωρίζουνται, πού ᾄχα φιλιὰ μεγάλη.*

Τὸ ἄδύνατον τοῦ χωρισμοῦ ἐρωτευμένων ὑποστηρίζει διὰ τῆς παρομοιώσεως τοῦ ζεύγους τῶν ἐρῶντων πρὸς τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν ὡς γνωστόν, ἂν τὸ σῶμα χωρισθῇ ἀπὸ τῆς ψυχῆς, τὸ πρῶτον δὲν δύναται πλέον νὰ ὑπάρξῃ (A 487 - 488):

*Πὼς εἶναι μπορεζάμενο κορμί νὰ ξεχωρίσῃ
ἀποῦ τὴν ἴδιαν του ψυχὴ καὶ νὰ μπορῇ νὰ ζήσῃ;*

Ἴσως ὅσον ὀδυνηρὸς εἶναι ὁ χωρισμὸς τῶν ἐρωτευμένων, τόσον εὐκολὰ ἐνώνονται δύο πού ἀγαπῶνται (Α 384):

δὺὸ πού ποθοῦ νὰ σμίξουσι κόπο δὲ θέλου πλησιο.

Τυφλὸν θεωρεῖ τὸν μὴ συγκινούμενον ἀπὸ τὰ κάλλη μιᾶς κόρης, τὸν δὲ μὴ καταλαμβανόμενον ἐπὶ τῇ θέᾳ των ὑπὸ τῆς ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας ὀνομάζει τρελλὸν (Β 269 - 276):

*Τυφλὸς τυχαίνει πάντα του νὰ ᾽ν᾽ ὄτινος μισοῦσι
τ᾽ ἀμμάτια του μιᾶς κορασιᾶς τὰ κάλλη νὰ θεωροῦσι,
κι ὅποιος τὰ βλέπει καὶ ζιμιδὸ δὲν ἄφ᾽ ἡ πεθυμιά του
νὰ τὰ χαρῆ, τότε κρατῶ δίχως τὰ λογικά του
μὰ πλιὰ παρ᾽ ἄλλο πελελὸ καὶ δίχως γνῶσι κρινῶ
κι ὀλοτενιάς μὲ δίχως νοῦ τὸν ἄθροπον ἐκεῖνο,
ἀπὸν μπορεῖ μὲ τς ὀμορφιᾶς μιᾶς κόρης νὰ χαρίση
παράδεισο στὰ μέλη του κ᾽ ἐκεῖνος τὴν ἀφήση.*

Παραδέχεται ὡσαύτως ὁ ἡμέτερος ποιητὴς ὅτι πρὸ πάντων εἰς τὸν ἔρωτα εἶναι δυνατόν νὰ σφάλῃ τις, διότι οὗτος κυρίως ἀπατᾷ τὸν ἄνθρωπον (Α 459 - 462):

*κι ἂν ἔσφαλες, τὰ σφάλματα ᾽ς τς ἀθρώπους εἶ δοσμένα
κι ἄθροπο δίχως φταίσιμο δὲ θέλεις βρεῖ κιανένα,
περιτοπλιάς τὰ σφάλματα τοῦ πόθου, πού σηκώνει
τὸ νοῦ τ᾽ ἀθρώπου τὸ ζιμιδὸ κι ὄλους μᾶσε κομπώνει.*

Εὐτυχία. Τὴν εὐτυχίαν, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ποιητοῦ, δὲν ἀπαρτίζουν τὰ πλούτη. Ταῦτα, ὅπως καὶ αἱ τιμαί, δὲν παρέχουν τὴν ἀληθινὴν εὐτυχίαν (Ε 667 - 670):

*᾽Ω! πόσα κακορρίζικους, πόσα λωλοὺς νὰ κράζου
τυχαίνει κείνους, ἀπὸν ᾽δῶ κάτω στὴ γῆ λογιάζου,
πὼς εἶναι καλορρίζικοι κ᾽ εἰς τ᾽ ἄστρα πὼς πετοῦσι
γὰ πλοῦτος, δόξες καὶ τιμές, ἀπὸν ᾽ς αὐτοὺς θεωροῦσι.*

Τὸ ὅτι εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐναλλάσσονται αἱ στιγμαὶ καὶ περίοδοι τῆς εὐτυχίας πρὸς τὰς τῆς δυστυχίας ὀφραϊότατα διατυποῦνται (Γ 1 - 4):

*Τὰ γέλια μὲ τὰ κλάηματα, μὲ τὴν χαρὰν ἡ πρῖκα
μὴν ὦραν ἐσπαρθήκασι κι ὀμάδι ἐγεννηθῆκα,
γι᾽ αὐτος μαζὶ γυρίζουσι καὶ τό ᾽να τ᾽ ἄλλ᾽ ἀλλάσσει,
κι ὅποιος ἐγέλα τὸ ταχὺ κλαίγει πρῖχοῦ βραδειάση.*

Ἡ γνώμη ὅτι εὐτυχέστερος εἶναι ὁ μηδέποτε τὴν εὐτυχίαν γνωρίσας διατυπῶνται ὡς ἑξῆς (A 481-484):

*Ὡ πόσα καλορρίζικος νὰ κράζεται τυχαίνει
γῆς, ἀπὸ μὴ καλομοιριά δὲν ἔχει γνωρισμένη,
γιατὶ γνωρίζοντάς τηνε σιὸ ἴστερο σὰν τοῦ λείψῃ,
νὰ στέκη πλιόν του δὲ μπορεῖ δίχως καημὸ καὶ θλίψι.*

B 313-4. *Μὰ ποιὸς νὰ πέση σὲ φτωχεῖα σιὰ πλοῦτη μαθημένος
καὶ νὰ μὴν ἔχη βάσανα πᾶσα καιρὸ ὁ καημένος;*

Καταγωγή εὐγενής. Ἀριστοκρατικὰς ἰδέας προδίδει ἡ γνώμη τοῦ ποιη-
τοῦ περὶ τῆς εὐγενοῦς καταγωγῆς (Δ 553-554):

*... τὸ βγενικὸ αἷμα ἴς φτωχὸ δὲν ξίζει
παρὰ σὰ ρόδο μὲ χωρὶς φύλλα πού δὲ μυρίζει.*

Ματαιότης. Περὶ τοῦ ματαίου καὶ εὐμεταβλήτου τῶν ἀνθρωπίνων
ὁ ποιητὴς διατυπώνει τὰς ἑξῆς γνώμας (Πρόλ. 75-76):

*Τ' ὄψες ἐδιάβη, τὸ προχθὲς πλιὸ δὲν ἀνιστορᾶται,
σπίθα μικρὴ τὸ σήμερο, σιὰ σκοτεινὰ λογαῖτα.*

A 474 *... ὁ καιρὸς τὰ πράματα καθημερὸν ἀλλάσσει.*

Δ 559-62. *Τὰ ἔχει τὰ πολλὰ καὶ τὰ περίσσια πλοῦτη
δὲν εἶν' ἴς τς ἀθρώπους πάντοτε, ἀμ' ὄρες τὰ ἄχουν τοῦτοι,
κι ὄρες ξαφνίδια χάνονται καὶ παίρνονσίν τως τ' ἄλλοι
καὶ πάντα πηαίνου κ' ἔρχονται σὰν κῦμα ἴς περιγιάλι.*

Ὁραιοτάτη εἶναι ἡ παρομοίωσις τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα κατὰ
τὸν ποιητὴν εἶναι μάταια (E 671):

*... ὄλες οἱ καλομοιριῆς τοῦ κόσμου καὶ τὰ πλοῦτη
μὰ μόν' ἀσκιὰ ἴναι σιτὴ ζωὴ τὴν πρικαμμένη τούτη,
μὰ φουσκαλίδα τοῦ νεροῦ, μὰ λάβρα πού τελειώνει
τόσα γοργὰ ὅσο πλιά ψηλά τοῖ λόχες τσι σηκώνει.*

Ὅλα μάταια εἶναι, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ προσπαθῇ νὰ ἐξωραΐξῃ
τὸ πᾶν. Τὴν ἰδέαν ταύτην διατυπώνει ὡς ἑξῆς ὁ ποιητὴς (Ἐφίερ. 33-36):

*Ποιὸς μοῦ ἴλεγε δὲν πρέπει νὰ στέκου στολισμένοι
τοῖχοι ἄσκημοι καὶ χαμηλοὶ καὶ κακοσοθεμένοι
φτωχοῦ σπιτιοῦ μ' ὀλόχρουσα παννιά, μηδὲ νυγίδι
προσώπου κόρης ἄσκημης πλῆσιο κιανεὶς νὰ διδῃ;*

Διὰ τούτων δικαιολογεῖ ὁ ποιητὴς τὸ γεγονὸς τῆς ἀφιερώσεως τῆς Ἐρω-

φίλης, ἑνὸς ταπεινοῦ, ὡς λέγει, ἔργου, πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Ἰωάννην Μούρμουρηνην, ὁ ὁποῖος θὰ τὸ ἐκόσμηε διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἐν λόγῳ ἀφιερώσεως.

Πτωχεία. Περὶ ταύτης ἔχει τὴν γνώμην ὁ ποιητὴς ὅτι εἶναι ἀνεκτὴ, ὅταν δὲν ἔχη τις γνωρίσει τὸν πλοῦτον (B 305 - 306):

*Γεῖς, ἀπὸν τὴν πλουσιότητα δὲν ἔχει γνωρισμένη,
μὲ τῇ φτωχεῖᾳ περὶ ζῶν καλὴ καὶ ἀναπαυμένη.*

Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ἀνάλογος πρὸς ἐκείνην, ἣν ἀνωτέρω διετύπωσεν ὁ ποιητὴς περὶ τῆς μείζονος εὐτυχίας τῶν μηδέποτε γνωρισάντων τὴν τελευταίαν ταύτην.

Στιοργή. Περὶ ταύτης ὑποστηρίζεται ἐν τῷ ποιήματι (B 1 - 2) ὅτι:

*ὁποῖος παιδί δὲν ἔχει
ποιὰ ᾿ν᾿ ἡ ἀγάπη ἢ γκαρδιακὴ ποτέ του δὲν κατέχει.*

Γ'. Γνώμαι ἄλλαι διάφοροι.

Θάνατος. Περὶ τοῦ θανάτου ἔχει τὴν γνώμην ὁ ποιητὴς ὅτι δίδει τέλος εἰς τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων· εἶν' ἐπομένως ἀγαθὸν (E 181 - 182):

*Πῶς; δὲν τελειώνει ὁ θάνατος πᾶσα καημὸ καὶ πόνο;
βοτάνι τότε κρᾶζουσι ποῦρι σιὰ πάθη μόνο.*

Θεῖα Δίκη. Περὶ ταύτης ἔχει τὴν γνώμην ὁ ποιητὴς ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ τὴν διαφύγῃ· καὶ ἀργεῖ μὲν ἐνίοτε, διὰ τὴν δώσῃ καιρὸν εἰς τὸν παίσαντα νὰ μετανοήσῃ, ἀλλὰ πάντως ἔρχεται, εἰς ὥραν μάλιστα, καθ' ἣν οὐδεὶς τὴν ἀναμένει (Γ 305 - 310):

*Καθὼς ὀρίζου οἱ Οὐρανοὶ καὶ θέλ' ἡ Δικιοσύνη
τοῦ Ζεῦ, ἀπ' ἀνεγδίκιωτα κρίματα δὲν ἀφίνει,
μ' ἀνὲν καὶ ἀργῇ κιαμιὰ φορὰ τὴν παιδωμὴ νὰ δώσῃ,
γιὰ τὰ ᾿χη ὁ φταίστης τίβοτας καιρὸ νὰ μεταγνώσῃ,
πάλι θυμᾶται κ' ἔρχεται μὲ δύναμι μεγάλη
τὴν ὥρα ποὺ λιγώτερα τὴν καρτεροῦσιν ἄλλοι.*

Ὄνειρα. Εἰς τὸ προφητικὸν τῶν ὄνειρων πιστεύει ὁ ποιητὴς (B 143-144):

*Καὶ τὰ ὄνειρα πολλὰς φορὰς ᾿ς ἕνα, ἀπὸν παιδεύγου,
ποίκες καὶ πάθη τὰ ᾿χουσι νὰ τῶρθου σημαδεύγου.*

Ἄλλ' ἄλλαχοῦ ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἀξίαν τῶν ὄνειρων γράφει ὅτι (B 139 κέ.):

... ὄνειρά ᾿ναι τὰ ὄνειρα κ' οἱ ἔγνωες τὰ γεννοῦσι
 συχριά στὸν κουρασμένο νοῦ, πού ξύπνου τυραννοῦσι,
 κι ὥρες καλὰ τοῦ δείχνουσι κι ὥρες κακὰ περίσσια,
 κατὰ τὸ φόβο πού ᾿χουσι καὶ τὴν ἐλπίδα ἴσια.

Τύχη. Ὅλοι εὐρίσκονται, λέγει ὁ ποιητὴς (B 197 - 198), ὑπὸ τὴν ἐξου-
 σίαν τῆς Τύχης :

*Πλούσιοι καὶ μπορεζάμενοι, φτωχοὶ, μικροὶ καὶ δοῦλοι
 τοὶ Τύχης ἀποκατωθῖό βλέπω πὼς στέκουν οὔλοι.*

Ὁραιοτάτην δὲ παρομοίωσιν χρησιμοποιεῖ ἀλλαχοῦ (B 237 - 238) διὰ
 νὰ δείξῃ τὴν παντοδυναμίαν τῆς Τύχης :

*Κρίνω τὴ σκόνῃ τὴν φιλή μιὰ ἀνεμικὴ μεγάλη
 νὰ διασκορπίσῃ δὲ μπορεῖ σὲ μιὰ μερὰ κ' εἰς ἄλλη,
 καθὼς μπορεῖ τὸ ριζικὸ δίχως περίσσιο κόπο
 καὶ διασκορπᾷ, ὄντι τοῦ φανῇ, τς ἐλπίδες τῶν ἀνθρώπων.*

Τὴν πορείαν τῆς Τύχης ἀδύνατον νὰ προβλέψῃ ὁ ἀνθρώπος (A 447- 449) :

*Τὸ ριζικὸ ᾿ν' ἀσύστατο κι ὄντα κιανεῖς λογιάζῃ
 πὼς σὲ περίσσιο βάσανο στέκει, τὸν ἀνεβάζει
 ᾿ς ἄμετρον καλορριζικιά.*

Οὐδένα διὰ τοῦτο πρέπει τις νὰ μακαρίζῃ, προτοῦ ἴδῃ τὸ τέλος του
 (A 565 - 568) :

*ἄπητις κάποιο ριζικὸ στὸν κόσμον ἀνακατώνει
 καὶ πλούσιους ρίχνει χαμηλὰ κι ἀνήμερους σηκώνει,
 δὲν πρέπει, πρίχον δῆ κιανεῖς τὸ τέλος, νὰ παινέσῃ
 ᾿ς τς ἀρχὲς ποτὲ καλομοιριά τ' ἀθρώπου γῆ στὴ μέση.*

Καὶ ἀλλαχοῦ μὲν παρουσιάζει ὁ ποιητὴς τὴν Τύχην μετὰ δικαιοσύνης
 ἐνεργοῦσαν (B 377 - 378) :

*Τοὶ φρόνιμοι τὸ ριζικὸ κι ὄλους τοὶ προκομμένους
 πάντα χαιράμενους κρατεῖ καὶ καλοκαρδισμένους.*

ἀλλαχοῦ (Δ 285 - 288) ὁμῶς τοῦναντίον :

*... ἀλλάξαν οἱ καιροὶ κ' ἡ Τύχης ἀμποδίζει
 τς ἀθρώπους, ἀπὸν φρόνιμοις κι ἀδυνατοῦς γνωρίζει,
 γὰ κείνο δὲν τιμᾶται πλιὸ κιανεῖς, ὡσὰν τυχαίνει,
 κ' ἡ ἀρετὴ, σὰ βλέπομε, γδυμνὴ στὸν κόσμον πηγαίνει.*

Ἐνίοτε δὲ ἡ Τύχη καὶ αὐτὸν τοῦ ἀνθρώπου τὸν νοῦν σαλεύει (Δ 65) :

Τὸ ριζικὸ κιὰμὰ φορὰ τὸ νοῦ τ' ἀθρώπου παίρνει.

Κατανομή τῶν γνωμῶν κατὰ τὰ πρόσωπα τῆς τραγωδίας.

Τὸ ἄνωτέρω καταταχθὲν γνωμολογικὸν τῆς Ἐρωφίλης ὑλικὸν εἶναι φυσικὰ κατανεμημένον εἰς ὅλα, ἀλλ' ἰδίᾳ εἰς τὰ κυριώτερα πρόσωπα τῆς τραγωδίας. Καὶ ἔν μείζονι μὲν βαθμῶ χρῆσιν γνωμικοῦ ὑλικοῦ κάμνει εἰς τοὺς λόγους τοῦ ὁ φίλος τοῦ Παναρέτου Καρπόφορος, ἐν δευτέρᾳ δὲ μοίρᾳ ὁ πατὴρ τῆς Ἐρωφίλης βασιλεὺς Φιλόγονος καὶ ὁ τούτου Σύμβουλος. Τὸν αὐτὸν περιπλοκὸν ἀριθμὸν γνωμῶν ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς λόγους τῆς Νένας καὶ τῶν ἀγαπωμένων Ἐρωφίλης καὶ Παναρέτου. Σπανιώτεραι εἶναι αἱ γνώμαι εἰς τὸ στόμα τοῦ χοροῦ. Εἰς τὰ ἰντερμέδια τοῦ δράματος εὗρισκω τρεῖς μόνον· δύο εἰς τὴν Ἀφιέρωσιν καὶ μίαν εἰς τὸν Πρόλογον. Μία ὡσαύτως ἀπαγγέλλεται ὑπὸ τῆς Σκιᾶς τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Φιλογόνου. Ἄς σημειωθῇ ὅτι αἱ εἰς τὸ στόμα τοῦ χοροῦ γνώμαι ἀπαντῶσιν εἰς τὰ διαλογικὰ μέρη καὶ ὄχι εἰς τὰ χορικά.

Ἐξετάσωμεν νῦν ὁποῖον γνωμολογικὸν ὑλικὸν ἀπαντᾷ εἰς τὸ στόμα ἐκάστου τῶν ἐν τῇ τραγωδίᾳ προσώπων.

Εἰς μὲν τοῦ *Καρποφόρου*, τοῦ φίλου τοῦ Παναρέτου, τὸ στόμα εὗρισκομεν γνώμας ἀφορώσας εἰς τὴν ἀρετὴν (3)¹, τὴν ἐπιθυμίαν ἀπηγορευμένου, τὴν προνοητικότητα (2), πλείστας (1, 2, 7, 8, 9, 11, 13, 15) εἰς τὸν ἔρωτα ἀναφερομένας, τὴν ματαιότητα (2), τὴν τύχην (3).

Αἱ ὑπὸ τοῦ βασιλέως *Φιλογόνου* ἀπαγγελλόμεναι γνώμαι ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀρετὴν (1), τὴν ἀφροσύνην, τὴν ἐκδίκησιν, τὴν ἐντιμότητα, τὴν τόλμην (1, 2), τὴν ὑπομονητικότητα, τὴν βασιλείαν (1, 2), τὴν δυναμικότητα τοῦ ἀνθρώπου, τὴν στοργήν.

Αἱ τοῦ *Συμβούλου* γνώμαι ἀνάγονται εἰς τὴν ἀταραξίαν, τὴν ὁργὴν (3), τὴν προνοητικότητα (3, 4), τὴν προφυλακτικότητα, τὴν ὑποκρισίαν, τὴν φρόνησιν (2, 3), τὸν ἔρωτα (3), τὴν εὐγενῆ καταγωγὴν, τὴν ματαιότητα (3), τὴν τύχην (4).

Εἰς τὸ στόμα τῆς *Ἐρωφίλης* ἀπαντῶμεν γνώμας ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀρετὴν (2), τὴν δειλίαν, τὴν καταδεκτικότητα, τὴν ὁργὴν (1, 2), τὴν φρόνησιν (1), τὴν εὐτυχίαν (2), τὰ ὄνειρα (1), τὴν τύχην (6).

Εἰς τοῦ *Παναρέτου* τοὺς λόγους εὗρισκομεν γνώμας ἀφορώσας εἰς τὴν ἱκανότητα, τὴν μυστικότητα (2), τὴν προνοητικότητα (1), τὴν φρόνησιν (5), τὸν ἔρωτα (12, 14), τὴν εὐτυχίαν (3, 4), τὴν πτωχείαν, τὴν τύχην (2, 5).

Ἡ *Νένα* ἀπαγγέλλει γνώμας σχέσιν ἔχούσας πρὸς τὴν εὐπείθειαν, τὴν μυστικότητα (1), τὴν φρόνησιν (4), τὴν δυστυχίαν (2), τὸν ἔρωτα (4, 10), τὰ ὄνειρα (2), τὴν τύχην (1, 7).

¹ Οἱ ἐντὸς τῶν παρενθέσεων ἀριθμοὶ δηλοῦσι τὴν σειρὰν, ἣν ἡ ἀναφερομένη γνώμη κατέχει μεταξὺ τῶν εἰς τὸ αὐτὸ ψυχικὸν χαρακτηριστικὸν ἢ τὸ αὐτὸ κοινωνικὸν φαινόμενον ἀναφερομένων καὶ ἀνωτέρω καταταχθεισῶν.

Ὁ Χορὸς ἀναφέρεται διὰ τῶν γνωμῶν του εἰς τὴν μακροθυμίαν, τὴν δυστυχίαν (1), τὴν εὐτυχίαν (1), τὴν ματαιότητα (4), τὸν θάνατον.

Εἰς τοὺς λόγους τῆς Σκιᾶς τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Φιλογόνου εὐρίσκω γνώμην εἰς τὴν Θείαν Δίκην ἀναφερομένην.

Αἱ ἐν τῇ Ἀφιερῶσει γνῶμαι ἀφορῶσιν εἰς τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ τὴν ματαιότητα (5).

Ἐν τῷ Προλόγῳ μίαν εὐρον γνώμην εἰς τὴν ματαιότητα (1) ἀναφερομένην.

Τὰ δὲ Ἰντερμέδια τῆς τραγωδίας περιέχουν μίαν μὲν εἰς τὴν ὀλιγολογίαν, δύο δὲ εἰς τὸν ἔρωτα (5, 6) ἀφορῶσας.

Περατῶν τὸν περὶ τοῦ γνωμολογικοῦ στοιχείου τῆς Ἐρωφίλης λόγον προσθέτω ὅτι ἐκ τῶν ὠραιοτάτων τῆς τραγωδίας γνωμῶν εἶναι αἱ εἰς τὸν ἔρωτα ἀναφερόμεναι.

Ἀπρίλιος 1934

Μ. ΚΡΙΑΡΑΣ